

STAMBØGER FRA DET 16. ÅRHUNDREDE I DET KONGELIGE BIBLIOTEK

AF

VELLO HELK

Omkring midten af det 16. årh., da rejselivet efter reformationens omvæltninger begyndte et nyt opsving, dukkede stambøgerne op og blev gennem tre sekler et fast begreb, indtil de i løbet af det 19. årh. forvandlede sig til poesibøger. Inden det kom så langt, havde de været igennem flere udviklingsfaser.¹⁾

Der kendes flere forskellige betegnelser for den slags håndskrifter. Benævnelsen stambog (Stammbuch) blev den almindeligst anvendte i de nordiske lande og i tysksprogede områder. I 1600-tallet begyndte man også at anvende begreberne „album amicorum“ og „philoteca“, altså „vennernes album“ og „venskabets tempel“, og i 1700-tallet leveredes de ofte med trykt titelblad med teksten „Der Freundschaft geweiht“, „Denkmal der Freundschaft“ eller lignende.

Det protestantiske Tyskland med dets mange større eller mindre universiteter synes at have været inspirationsstedet til disse små bøger, oftest i oktavformat, som temmelig hurtigt bredte sig til de omliggende lande, først og fremmest gennem fremmede studenteres ophold ved tyske universiteter. De hjembragte skikken, som derved fandt indpas i nabolandene, dog i mindre grad i Frankrig og Italien, selv om påvirkningen fra studerende nordfra har bevæget mangan en lærer og student ved de gamle universiteter i disse lande til at anskaffe sig en sådan bog.

Stambøgernes oprindelse er stadig omdiskuteret. De kan være en fortsættelse og efterligning af middelalderens turneringsbøger, og der kan peges på tyske fyrsters og adelsmænds sædvane at udveksle våbentegninger, ofte forsynet med devise, og dertil kom så i stambøgerne dato og underskrift. Der hersker dog nogenlunde enighed om at pege på Wittenberg som den by, hvor stambogen først blev en fast bestanddel af studenters dagligliv.

Den ældste kendte stambog fra 1542 har tilhørt *Nicolaus Reinhold*, en student i Wittenberg, og den indeholder indførsler af Luther og Melancthon. En anden Wittenberg-student, *Christoph v. Teuffenbach*, begyndte sin stambog 1548. Endnu i 1550-erne er stambøgerne imidlertid sjældne. Den ældste kendte danske stambog, som ejes af Uppsala Universitetsbibliotek, har tilhørt den senere biskop i Lund *Mogens Madsen*, og den er ligeledes blevet til netop under hans studier i Wittenberg – bogens indførsler er gjort i denne by i tiden maj-august 1556.

Stambogen blev en rejsejournal for unge kavalerer, en slags karakterbog for deres borgerlige hovmestre og følgesvende. Ved hjemkomsten kunne man underbygge sine beretninger med betydende mænds navnetræk, man kunne fremvise tegninger af steder og mennesker, man havde set og lært at kende. Således fik det hele en særlig vægt, og bøgerne nedarvedes i familier som rare klenodier, som førstehandsvidnesbyrd om forfædres meriter, indtil der kom en tid, hvor interessen mindskedes og disse ofte ret uensartet førte små bøger stod i fare for at forsvinde.

Navnlig i adelige kredse brugtes stambøger tillige til at markere slægtsforbindelser og fastholde venner og bekendte fra festlige lejligheder, begyndende med familiekredsen og endende med kongehuset. Således bærer adskillige stambøger vidnesbyrd om Christian IVs kroning 1596, hvortil repræsentanter fra mange fremmede fyrstehuse og højadelige familier med deres følge gav møde. På deres vandringer og rejser i fredelige hverv havde diplomater undertiden en stambog i bagagen, på krigstogter soldater, med indførsler fra drikkelag og samvær i krigslejre. Omvandrende kunstnere benyttede dem tillige som skitsebøger, for at øve sig og for at fastholde indtryk og inspiration. Rækken sluttes med fyrstelige og adelige damer – først ret sent kommer borgerlige til – der måske ikke rejste så meget ud, men til gengæld forsøgte at sikre sig fremmede besøgendes navnetræk, som kunne lyse op blandt slægtninge, venner og veninder fra nær og fjern, samlet i en eller anden festlig anledning.

Endelig bør der nævnes en særlig afart, som dog hører en senere tid til, da enkelte fattige studenter eller afsatte præster anlagde stambøger, som blev brugt ved indsamling af almisser.²⁾ I så fald ledsagedes indførsler ofte af en angivelse af beløbets størrelse. Navnlig under 30-årskrigen møder vi sådanne omvandrende hjemløse personer, jaget fra hus, hjem og embede, og deres stambøger indeholder vidnesbyrd om en lang og trang vandring fra egn til egn, afhængig af andres velvilje og barmhjerlighed.

Stambøgerne indledes ofte med ejerens navnetræk og våben, undertiden ledsaget af en formaning til venner og bekendte om ikke at misbruge

Ad lectorem.

Hic liber ingenūis ē osecrato amicis,
 A quibus est fūco spūcitatēq; procul.
 Quos mihi ojunxit pietas, ostantia, virtus,
 Dextertitas, candor, vita modesta, fides.
 Illozum ne me capiant oblivia quondam,
 Sinos diversos hora locūsq; trahent.
 Et cujusq; mihi nomenq; manūq; referret,
 Hæc est in talem charta plicata librum.
 Ad sis ergo libens sincero pectore, servas
 Quisq; amicitia; foedera sancta mea.
 Huicq; tuos infer titulos, insignia, nomen,
 Adjiciens gravib; dicta probata vizis.

ΣΥΜΒΟΛΟΝ.

Mūsica grata Deo, sors prospera, fides amica
 Hæc tria sunt vitæ gaudia summa mea.
 Εὐβανδ.

Mens pia, mens hilaris, mens libera &
 Hæc sunt divitiæ quæ Carnis amatix,
 Audicfus habet.

Ὁὐ τὴν θεῶν . 1.5.9.7.

Indledende henvendelse til læseren i Jacob Wigands stambog, Thott 388 8°.

dens sider (se ill.). Denne opfordring er da også blevet fulgt, og kun yderst sjældent indeholder de ældre stambøger anstødelige eller direkte uartige indførsler.

Indførslernes placering afhang af rangen. De allerførste blade var forbeholdt kongelige navne og derfor ofte tomme. Så kommer hertuger, grever og andre adelspersoner; først derefter kunne borgerlige sætte deres

navne, atter i en vis rangforordning. Først kommer høje embedsmænd og professorer, derefter andre akademiske lærere, og som regel fra midten af bogen trænges venner og kammerater fra det daglige samkvem. Sommetider har to og flere måttet benytte samme side, andre gange er det gjort med fuldt overlæg for at markere en nær forbindelse, trods tidsmæssig afstand. Om den sidste side kan der ligefrem være konkurrence. Det hændte dog, at man havde to eller endog flere stambøger. I så fald kunne de fine have en bog for sig selv, mens ens jævnere kammerater med djærvere sprog boltrede sig i den anden. Det kunne desuden være en fordel, når man skulle aflægge besøg i et katolsk land, at man ikke havde en bog med navne på mange af protestantismens bannerførere, men i stedet anskaffede sig en ny eller benyttede den med et mindre prominent persongalleri.³⁾

Den første kulmination havde stambøgerne i begyndelsen af 1600-tallet. Derefter bliver udstyret mere ensformigt og indførlerne rutinemæssige. Dertil bidrog kommercielle tendenser, de trykte stambøger, hvor man ofte kun behøvede at udvælge en side med passende devise og så blot tilføje stedet, dagen og navnet. En overgang havde emblembøger, af og til gennemskudt med hvide blade, en stor del af markedet og sikrede sig overtaget over for stambøger med hvide blade eller trykte ornamentrammer, selv om disse til sidst hævdede sig pænt i konkurrencen. Efter 30-årskrigen kom en nedgangsperiode, som varede resten af 1600-tallet og et godt stykke ind i det 18. årh. Stambøger skiftede format, fra det mest benyttede lille oktav til tværoktav, blev indholdsmæssigt fattigere og mangler som regel fylde og særpræg.

Først i midten af 1700-tallet kom der en ny glanstid med en blomstrende dyrkelse af venskab og samhørighed. Formatet blev større og indførlerne talrigere, undertiden ledsaget af skriverens silhouet. Studenterstambøger er nu som regel forbeholdt kammerater, mens professorers navne ikke er så eftertragtede som forhen. Sproget bliver djærvere og tve-tydigheder mere vovede. Samtidig breder skikken sig stadig mere til andre samfundslag og erhvervsgræne: embedsmænd, købmænd, håndværkere, og til deres familier, og plejes navnlig af kvindelige ejere. Stambogen bliver ofte en konfirmationsgave, og indholdet er da også derefter. Mange gik over til løse blade i bogformet kapsel. Således bliver der en større variation, indtil forvandlingen til pøesibog endelig fuldbyrdes i løbet af 1800-tallet.

Stambøgerne udgør et internationalt kildemateriale – de går på tværs af alle landegrænser, og de supplerer på en udmærket måde andre tilsvarende kilder, først og fremmest universitetsmatrikler, idet det gennem

New Stam oder Gesellenbuch, Köln 1588, er benyttet som stambog for Tage Thott i årene 1596-1626, Ny kgl. Saml. 681 8°.

stambogsindførsler ofte bliver muligt at bestemme studiernes omtrentlige længde.

Efterhånden vakttes forståelsen for stambøgernes kildemæssige betydning. Genealogen *Terkel Klevenfeldt* (1710-77) havde godt en halv snes stambøger – alle på én nær danske – blandt sine håndskrifter.⁴⁾ Skolemanden og personalhistorikeren *O. H. Møller* (1715-96) fra Flensborg samlede et stort antal, som han forsøgte at udnytte ved sine genealogiske studier.⁵⁾ Bogsamleren *Chr. Fr. Temler* (1717-80) fra Zerbst, der 1751 blev ansat i Tyske Kancelli, havde en fin samling udenlandske stambøger.⁶⁾ Grev *Otto Thott* (1703-85) samlede ligeledes mange med ejere fra det danske monarki, og da den Temlerske samling 1781 blev solgt på auktion, erhvervede han også denne. I forvejen havde han bl.a. sikret sig næsten alle stambøger fra Klevenfeldts samling. Alle disse håndskrifter blev efter grevens død 1785 erhvervet af Kgl. Bibl.⁷⁾ Desuden købte biblioteket ved auktionen efter O. H. Møller 1797 en desværre kun forholdsvis ringe del af hans stambøger. Derved var der lagt et godt grundlag, som i tidens løb er suppleret med andre erhvervelser, således stambøger i historikeren *Abraham Kalls* (1743-1821) samling, deriblandt enkelte, som stammer fra det bibliotek, som 1752 blev bortsolgt efter sognepræsten i Husum *Johann Melchior Krafft* (1675-1751).⁸⁾ Ved overtagelsen af Universitetsbibliotekets håndskrifter fik Kgl. Bibl. endnu nogle stambøger, deriblandt enkelte fine stykker fra gehejmearkivar *Frederik Rostgaards* (1671-1745) samling.⁹⁾

En række danske stambøger er dog havnet i udenlandske samlinger. Lundebispen *Mogens Madsens* stambog 1556 i Uppsala Universitetsbibliotek er nævnt ovenfor. Af andre fra det 16. årh. kan anføres *Christian Poulsen Noviomagus'* stambog med indførsler 1588-96 i Lunds Universitetsbibliotek,¹⁰⁾ *Andreas Schwendius'* stambog 1590-97 og *Niels Mogensen Krags* stambog 1592-96 i Kungliga Biblioteket i Stockholm og *Jacob Falsters* stambog 1598-1644 i stadsbiblioteket i Trier.¹¹⁾ Af danske samlinger uden for Kgl. Bibl. har Statsbiblioteket i Århus en enkelt stambog fra 1500-tallet, som har tilhørt sognepræsten *Jacob Hennings* på Føhr og indeholder indførsler 1595-1645.¹²⁾ Den fornemste danske stambog før 1600 findes på Holckenhavn. Den har tilhørt rigsråden *Christen Holck* og har været i brug under hans studier i Strassburg og Tübingen 1579-81 og senere hjemme i Danmark, således bl.a. ved Frederik II's ligfærd 1588 og kroningsfestlighederne 1596, og den afsluttes under en rejse til Moskva 1602.¹³⁾

Kgl. Bibl.s stambøger op til 1800, ca. 300 numre, kan måle sig med de bedste og største eksisterende samlinger, først og fremmest i British Museum i London,¹⁴⁾ men også med samlinger i Nürnberg,¹⁵⁾ Weimar¹⁶⁾ og Frankfurt a.M.,¹⁷⁾ som måske kan opvise et større antal, men ikke altid

Kobberstik i New Stam oder Gesellenbuch, Köln 1588, med (ubenyttet) plads til våbenudfyldning, navn etc. Tage Thotts stambog, Ny kgl. Saml. 681 8°.

den samme bredde som stambøgerne i Kgl. Bibl. Dertil kommer, at i modsætning til andre samlinger, hvor stambøger fra det 18. årh. er i over-tal, stammer de fleste af Kgl. Bibl.s stambøger fra tiden før 1700. Stam-bøger påbegyndt senest 1600 er repræsenteret med 47 numre, deraf 14 med danske og norske og 3 med slesvigske ejere. Næsten halvdelen eller nøjagtigt 22 er baseret på trykte bøger, dertil kommer enkelte slagtede stambøger fra autografsamlinger.

Samtidig med at interessen for stambøgerne blev vakt i begyndelsen af 1700-tallet, blev mange af dem autografsamleres bytte. I flere udenland-ske biblioteker, således i Stuttgart, Hannover og Hamburg, findes der

omfattende autografsamlinger, som næsten udelukkende består af blade fra slagtede stambøger. Samlere har som regel taget betydelige personers indførsler, ordnet dem efter rang og alfabet, mens resten – indførsler af ret ukendte, men derfor ikke mindre interessante personer – ofte er blevet kasseret. Denne vandalisme har for en stor del ødelagt mulighederne for at udnytte dette kildemateriale til bunds, idet det trods ihærdige forsøg har vist sig uhyre vanskeligt helt at rekonstruere de splittede stambøger, og så må man regne med, at det kun kan blive til stambogsfragmenter. Denne samleiver har også ramt danske stambøger. Samlingen i stats- og universitetsbiblioteket i Hamburg omfatter således dele af biskop *Jens Dinesen Jersins* stambog fra hans studier i Jena, Leipzig, Heidelberg, Giessen og Marburg 1615-16, sognepræst i Saatrup *Daniel Albinus'* stambog fra hans virke som præceptor for hertugfamilien på Gottorp og rejseledsager til Rom 1653-58, rektor i Køge og Roskilde *Johan Friederichsens* stambog med indførsler fra hans hjemby Flensborg samt København, Malmø og Sorø 1622-39 og endelig *Titus Tetens'* fra Ejdersted stambog med indførsler fra Rostock, Kiel og Slesvig 1651-71.

Kgl. Bibl. har også blandt de ægte stambøger tilløb til sådanne samlinger. Det hænder undertiden, at stambøger indeholder indklæbede indførsler fra andre stambøger, men i enkelte forekommer de i så stor en mængde, at der er tale om en systematisk opfyldning af tomme blade. Dette gælder således stambøgerne for *Matthias Schmollius* (Thott 433, 8°) og *Johann Itzstein* (Thott 392, 8°) – i begge tilfælde indklæbede blade fra omtrent ti andre ejere, og de samme går igen begge steder. Desuden findes der en regulær samling, hvor man har lagt hovedvægten på våbentegningerne. Den er delt i to bind, idet det første er registreret som en ren samling (Thott 1165,4°). Indførslerne er indklæbet i alfabetisk orden og omfatter bogstaverne A–O. Denne samling fortsættes på ubenyttede blade i *Joh. Chp. Geyher v. Osterbergs* stambog (Thott 1280,4°), således at den alfabetiske række brydes af ægte tilskrifter til bogens ejer 1605-06. Disse stambogsblade stammer fra ca. 30 stambøger, som altså på denne måde er blevet udstykket og maltrakteret. De fire nævnte bind synes at udgøre en helhed, således at våbentegningerne er samlet i de to sidstnævnte, mens resten er indklæbet på ledige blade i de to førstnævnte.^{17a)}

Hvad rene autografsamlinger angår, forekommer der i næsten alle enkelte stambogsblade, men i nogle samlinger udgør de grundstammen. Blandt dem kan nævnes fem forskellige håndskrifter, som kan henføres til fire ejere. Den ældste og den mindste samling med omkring 30 blade fra 5 forskellige stambøger 1570-1650 (Thott 1292,4°) indeholder hovedsagelig reformerte teologer og nederlandske personligheder, samlet af den re-

formerte præst *Gerard Brandt* (1626-86) i Amsterdam. Desuden findes i denne samling – ligesom i de fleste andre – dedikationer og ejermærker fra forskellige bøger, sommetider kun et klip med navnet, en desværre ret udbredt uskik, som mange ældre bøger bærer mærke af.

Den største samling med ca. 900 blade fra mindst 23 stambøger 1571-1693 (Thott 1291,4°) er blevet til i begyndelsen af 1700-tallet i Merseburg. En stor del af stambogsejerne kommer fra eller har studeret i Wittenberg, Jena og Leipzig, men deres rejser har ført dem også til Nederlandene, Frankrig og endog til Danmark. Atter må man beklage, at ophavsmændene overvejende har interesseret sig for de ofte andetsteds forekommende talrige tyske fyrster, adelige, professorer og præster, mens almindelige studiekammerater er sløjt repræsenteret, undertiden på bagsiderne af de indklæbede blade, som ofte er skåret til, således at det er gået ud over teksten på bagsiden. Denne hårdhændede behandling har bl.a. ramt en indførsel af *Tyge Brahe* i Wittenberg 1598, som for øvrigt kun er kommet med, fordi en tysk professor har prentet sit navn på den anden side.¹⁸⁾

Mens den førstnævnte samling ikke indeholder danske navne og den sidst omtalte kun forholdsvis få, hovedsagelig fra stambogsejernes besøg i det danske monarki, forekommer danskere sammen med slesvig-holstenerne i stort antal i den næste samling, som ifølge et trykt titelblad er anlagt 1741 af den slesvig-holstenske historiker *Johann Friedrich Noodt* (1705-56). Den indeholder henvend 200 indførsler fra tiden 1593-1693 fra 8 forskellige stambøger (Thott 500,2°). Til denne samling synes at høre yderligere et bind med ca. 130 stambogsblade (Thott 1059,2°) fra 6 stambøger, idet de 5 ejere går igen fra det første bind.

Fra digteren og skolemanden *Michael Richey* (1678-1761) i Hamburg stammer et bind med omtrent 360 indførsler fra tiden 1608-1744 fra mindst 8 forskellige stambøger (Thott 511,2°).

Disse samlinger samt enkelte andre fragmenter giver yderligere 28 navne på stambogsejere fra tiden før 1600. Blandt dem er dog kun en enkelt dansk og en fra hertugdømmerne. Nedenfor vil disse stambøger blive behandlet, de danske og slesvig-holstenske mere udførligt, de udenlandske samlet og eksempelvis, idet gennemgangen afsluttes med en fortegnelse over Kgl. Bibl.s stambøger fra denne periode, suppleret med en oversigt over stambogsejere i autografsamlinger. Gennemgangen vil senere blive fortsat med tilsvarende oversigter over de nyere stambøger.

Stambøger fra Danmark-Norge og hertugdømmerne. Den ældste danske stambog, som tillige er bibliotekets ældste, har tilhørt *Albert Beck*, søn af rente-

mester Jochum Beck. Han har benyttet et eksemplar af Claude Paradins „Devises heroiques“ (1556) med indskudte hvide blade, men over halvdelen af bogen er borte og resten temmelig medtaget af fugt, således at man nu kun kan ane dens oprindelige stand.

Af en tilføjelse i stambogen fremgår, at dens ejer var født den 18. august 1539 kl. 4-5 om eftermiddagen i København. Han blev i efteråret 1557 immatrikuleret i Wittenberg¹⁹⁾ og i april 1559 i Tübingen.²⁰⁾ Hans hovmester var den senere professor i medicin *Hans Frandsen* fra Ribe, der 1556 blev magister i Wittenberg. Fra Tübingen gik rejsen videre til Frankrig, hvor freden i Cateau-Cambresis 1559 havde sikret nogenlunde fredelige forhold. Hans Frandsen blev i april 1560 immatrikuleret i Montpellier,²¹⁾ hvor han også tog den medicinske doktorgrad, og Albert Beck har antagelig været med. Stambogen er påbegyndt i Frankrig med en række indførsler i efteråret 1560 i Lyon og i foråret 1561 i Paris. I slutningen af året indskrev Albert Beck sig i den tyske nations matrikel i Orléans,²²⁾ men hans ophold der har tilsyneladende ikke været af længere varighed. Han var også en enlig nordlig svale ved dette fjerne universitet – man skal tretten år tilbage for at finde andre danske, og det varer fem år, før de næste dukker op i matriklen. Med nogle indførsler fra sidst på året 1561 i Orléans og i februar 1562 i Paris slutter stambogens udenlandske del, som fortrinsvis omfatter tyske fyrster og adelsynglinge. I sidstnævnte år var han atter hjemme og mødte her i Gedser den polske udsending til den danske konge, *Achatius Czeme*. Senere har stambogen været fremme ved flere lejligheder, og den indeholder adskillige indførsler af hans standsfæller, navnlig på hans mødrenegods Beldringe 1585-88, og også den lokale sognepræst *Budaus Boetius* har bidraget med hele tre indførsler i 1587. De sidste tilskrifter er fra 1596, af enkelte udenlandske adelige, der antagelig opholdt sig i landet i anledning af Christian IVs kroning.

Den næste danske stambog har tilhørt *Vilhelm Dresselberg* (1545-1620). Den indeholder indførsler hovedsagelig fra hans studieophold i Tübingen²³⁾ og Strassburg 1568-71, hvor han studerede med sin broder *Anders*. De fleste tilskrifter er af professorer og andre betydelige personer, deriblandt *Johann Sturm* i Strassburg, der ofte modtog besøg af danske i sit „Sturmianum“.²⁴⁾ Professor *Martin Crusius* i Tübingen henvender sig i sin indførsel til begge brødre som „vicinis suis“.

Stambogen har seks danske navne, alle fra juli 1568 i Strassburg. Efter hjemkomsten har bogen været i brug et par gange, sidst 1612, da ejeren var landsdommer i Sjælland og befalingsmand på Ringsted kloster. Da indskrev *Robert Anstruther* sig, der betegner sig „Scoto-Danus“, og bortset fra devisen „Deus adiutor meus“ er hele indførslen affattet på dansk.

Anstruther var 1606-24 den danske konges agent i England, men blev også af den engelske konge benyttet i diplomatiske hverv.²⁵⁾ – Dresselberg måtte senere på grund af et drab opgive sit embede og rømme riget, og med hans død udslyktes den mandlige linie af hans slægt.

I Dresselbergs stambog findes en indførsel af „Martinius Canutius Danus“, den samme person, der senere kalder sig „Martinius Canutus Knardorph“. Her er tale om *Morten Knudsen*, søn af universitetets rentemester og borgmester i København Knud Pedersen, som havde været foged på Knardrup kloster.²⁶⁾ Om Morten Knudsens omfattende udenlandsrejser vidner hans stambog, et med hvide blade gennemskudt eksemplar af Andreas Alciatus „*Emblemata*“ (1564).²⁷⁾ Den er påbegyndt i Strassburg, hvor han opholdt sig samtidig med Dresselbergerne, og danske navne fra Dresselbergs stambog går igen i Morten Knudsens. Dertil kommer flere, således foruden brødrene Dresselberg også historieskriveren *Arild Huitfeldt*. Blandt de danske, der figurerer i begge stambøger, er brødrene *Mogens og Falk Gjøe*, sønnesønner af reformationens berømte forkæmper, rigshofmester Mogens Gjøe. De besøgte senere også Paris og oplevede der 1572 Bartholomæusnattens rædsler, der fik dem til hurtigt at forlade Frankrig. Af Strassburgs berømtheder møder vi atter *Johann Sturm*, og der er også filosoffen *Petrus Ramus*, der myrdedes som kalvinist under Bartholomæusnatten. Formentlig på grund af sin faders død 1569 vendte Morten Knudsen hjem til Danmark, men 1571 søgte han atter ud, først til Rostock, hvor han blev indskrevet i juli og opholdt sig i hvert fald til sommeren 1572, da han tog afsked med professor *Johannes Posselius*, sin tids mest fremragende kender af det græske sprog, om hvem det siges, at han udbredte kendskabet til dette sprog til hele Tyskland og Norden.²⁸⁾ Derefter befandt Morten Knudsen sig igen hjemme i Danmark, og enkelte indførsler fra følgende år markerer hans opholdssteder, mest København, hvor han bl.a. den 29. maj 1577 mødte den bøhmiske adelsmand *Wenceslaus Budowicz a Budowa*.

I 1578 opnåede Morten Knudsen et kannikedømme i Hamar. Det forlod han i begyndelsen af 1580 for at drage ud på en ny omfattende udenlandsrejse. Den markeres af indførsler i Frankfurt a.M. og Strassburg 1580-81, i Heidelberg, Giessen og Tübingen 1581 og i Marburg og Lich 1581-82. Den stærke tiltrækning, de reformerte lærestalter udøvede, har ført ham videre til Schweiz, hvor han i 1583-84 opholdt sig i Basel, Bern og Genève. Under opholdet i Basel krydsedes hans vej med lægen *Hans Jacobsen Skierbeck*, og de har ved denne lejlighed udvekslet stambogshilser. I den sidstnævntes stambog, som vil blive behandlet nedenfor, findes en indførsel af *Laurids Tanche* fra Falkenberg i Halland, der var rejst ud

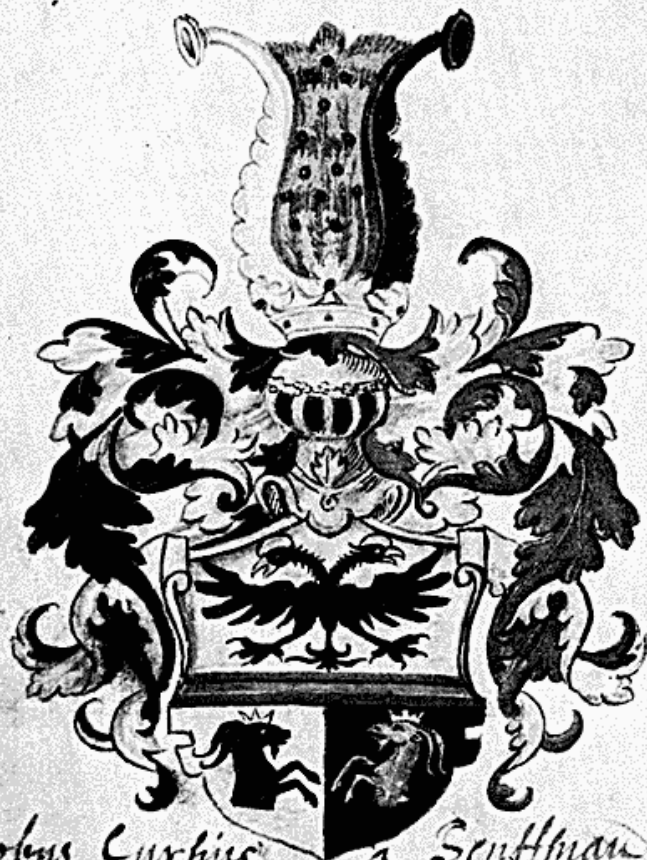
1580 som Sivert Grubbes hovmester. I september 1581 blev han magister i Wittenberg²⁹⁾ og var nu på vej til Genève, hvor hans rejseselskab blev immatrikuleret den 1. juli 1583.³⁰⁾ Da de fortsatte rejsen til Frankrig i august 1584, blev Tanche dræbt om natten i et værtshus på vejen til Lyon, og drabsmanden var landsmanden Morten Knudsen. Morderen blev af retten i Chambéry i Savoyen dømt til syv års galejstraf. Ved mægling af den tyske nation i Genève blev denne straf dog eftergivet, på den betingelse, at morderen i Danmark skulle stå til rette for sin forbrydelse.³¹⁾

Om denne hændelse indeholder stambogen intet, men det er muligt endnu i nogle år at følge hans skæbne. Han er tilsyneladende ikke vendt hjem, idet de næste indførsler stammer fra september-november 1584 i Frankfurt a.M. og marts 1585 i Friedberg, og bogen slutter med tilskrifter fra begyndelsen af 1587 i Kassel. Måske er det lykkedes ham at undgå sin straf.³²⁾

Den næste danske rejsestambog har tilhørt den ovenomtalt læge *Hans Jacobsen Skierbeck*, præstesøn fra Skærbæk i Tørring len. Af stambogen fremgår, at han 1579 var i Bratislava (Pressburg), hvor den senere professor i København *Jon Jacobsen Venusin* indskrev sig som den første, med en særlig hilsen i anledning af et langvarigt rejsefællesskab. På første blad har ejeren skrevet sit navn den 31. januar 1580 i Zürich. Af et indlagt pas kan man se, at de lige var kommet fra Norditalien, idet det bærer påtegninger fra Padova, Verona og Bergamo. Han har også opholdt sig i Genève, hvor bl.a. *Theodor Beza*, der som organisator af kalvinismens skole- og universitetsvæsen indtager samme stilling som Melanchthon på luthersk grund, skrev sin hilsen i begyndelsen af februar. I det hele taget er de schweiziske byer, således også Lausanne og Basel, godt repræsenteret i stambogen. På sin fortsatte rejse besøgte Skierbeck en lang række tyske byer. I marts traf han i Worms den senere fysiker og læge *Anders Krag*, der netop drog ud med kongeligt rejsestipendium. I juni kom Skierbeck til Wittenberg og blev der i september promoveret til magister.³³⁾ I tiden 1581-82 var han hjemme, men drog så atter ud. Forinden tog han afsked med flere hjemlige lærde, bl.a. med lægen, professor *Anders Lemvig* i København og med *Niels Hemmingsen* i Roskilde. I foråret 1583 gik rejsen over Hamburg og Heidelberg til Basel, hvor han lod sig immatrikulere³⁴⁾ og forblev i nogen tid. Her slutter stambogsindførslerne. Det er iøjnefaldende, at stambogen ikke synes at have været med syd for Alperne. En indlagt seddel giver dog oplysning om hans videre færd, nem-

På modstående side: Stambogsindførsel med farvelagt våbentegning og hilsen fra broderne Curtius à Senfftnau dateret Paris 26. jan. 1573 i Georg Bernhards stambog, Thott 391 8°.

Parisius J. S. + 73. 26. Januarij
7. *Omni meminisse iuuabit.*
Che ben suo nulla chi non suo morire.

Jacobus Curtius à Senffman
Carolus Curtius à Senffman
Philippus Curtius à Senffman

lig en lægeattest af 13. marts 1588 (2. søndag i fasten), som meddeler Skierbeck, *Christen Barnekow* og brødrene *Jacob* og *Mogens Ulfeldt*, som agtede at rejse til Jerusalem, af helbredsgrunde dispensation fra fastepligten i tyve dage. Det var en vidtberejst mand, der 1591 tog den medicinske doktorgrad i Basel. Derpå nedsatte han sig som læge i Lübeck, hvor han indtog en anset stilling til sin død.³⁵⁾

Da den senere biskop *Hans Poulsen Resen* (1561-1638) i slutningen af 1586 kom til Wittenberg, anlagde også han en stambog, som fulgte ham i de næste tre år. Resultatet blev 121 indførsler, deraf 37 danske, de fleste fra Wittenberg. Foruden de ofte forekommende stedlige lærde lægger man mærke til et navn, der må henregnes blandt datidens største ånder, nemlig *Giordano Bruno*. Efter at han i mange år havde flakket om på studievandring, var han i august 1586 kommet til Wittenberg. Her befandt sig også brødrene *Scipio* og *Alberico Gentile*, begge fremtrædende jurister. Alle tre har 1587 skrevet i Resens stambog. På det allerbageste blad står en indførsel af *Philipp Melanchthon*, den store reformators søn, et noget mislykket menneske, der 1564 var blevet universitetets notar og i sine ældre år ved værdig optræden synes at have villet gøre bod for sine ungdoms synder. I lang tid hørte han til universitetets faste inventar, hans hånd måtte nødvendigvis mangle i de wittenbergske studenters stambøger.

Under opholdet i Wittenberg har Resen også besøgt andre byer, og tilskrifter fra disse steder vidner bl.a. om ophold i Leipzig, Meissen, Erfurt, Jena, Praha og Freiberg. På hjemrejsen, som tiltrådtes i februar 1589, besøgte Zerbst, Helmstedt, Braunschweig og Lüneburg. Over Ribe kom han til København, hvor den 12-årige prins *Christian* den 31. maj 1589 skrev sit valgsprog i hans stambog, og et par uger senere besøgte Resen *Tyge Brahe* på Hven. Med kongeligt rejsestipendium drog Resen i juli atter ud med Italien som mål, men stambogen standser efter enkelte indførsler i Stade, Emden og Kassel i september 1589 i Marburg. Af de mere kuriøse indførsler bemærkes hans møde i Bremen med den vidtberømte astrolog og alkymist *John Dee*, en af datidens spiritister, der for kort tid siden var udjaget fra Praha. Ikke længe efter drog denne til sit hjemland England, hvor han døde 1608 i fattigdom, skyet som troldmand og åndemaner.³⁶⁾

Resen blev efter hjemkomsten fra Italien professor ved universitetet og 1615 Sjællands biskop. I begge stillinger kom han på afgørende måde til at præge den religiøse udvikling i Danmark.

Kun en sørgelig rest med fire danske indførsler 1588-89 fra Wittenberg og Leipzig er bevaret af den senere sognepræst i Egtved *Søren Poulsens* (1561-1640) stambog.

I 1972 erhvervede Kgl. Bibl. gennem et engelsk antikvariat en stambog, som har tilhørt *Peder Mikkelsen Arboe* († 1632), søn af Mikkel Arboe, bestyrer af Teglgården ved København. Han har benyttet et eksemplar af *Andreas Alciatus „Emblemata“* (1591), som er erhvervet for 16 sk. Den 8. juli 1592 skrev han sit navn i bogen og forberedte derefter udenlandsrejsen ved at sikre sig professorernes og andre betydelige mænds tilskrifter. Kansler *Niels Kaas* lagde for, og i løbet af en måneds tid fulgte 14 andre efter, blandt dem *Tyge Brahe* på Hven og *Niels Hemmingsen* i Roskilde, to hyppige navne blandt datidens stambogsindførsler. Rejsen gik i første omgang over Danzig til Königsberg, hvor Arboe blev indskrevet i september 1592,³⁷⁾ og opholdet bevidnes af enkelte indførsler, deriblandt ingen landsmænd, men hele tre livlændere. I begyndelsen af marts 1594 dukker Arboe op i Helmstedt, hvor han var blevet immatrikuleret allerede i juli 1590.³⁸⁾ På sensommeren foretog han en rejse over Zerbst til Wittenberg, Torgau og Leipzig, og derfra tilbage over Halle og Hildesheim, således at han atter var i Helmstedt i slutningen af oktober. De næste indførsler er fra tiden 15.-16. marts og 3.-17. april 1595 i Helmstedt, men dette stemmer ikke rigtigt med oplysningerne i Wittenberg-matriklen, hvorefter han blev indskrevet der den 20. marts 1595³⁹⁾ og tog magistergraden den 8. april s.å.⁴⁰⁾ – navnlig må den sidstnævnte dato på grundlag af stambogens oplysninger drages i tvivl.

Samme år blev han kaldt til rektor på Herlufsholm, hvor han kun var et par år. Opholdet på Herlufsholm har ikke efterladt sig spor i stambogen, men i august 1599 var han på Dragsholm, hos sin gamle patron *Arild Huitfeldt*, og traf der den senere historiograf *Johan Isaksen Pontanus*.

Der har hersket nogen forundring over, at den lærde magister og forhenværende rektor derefter tog til takke med kapellanembedet i Gamborg på Fyn. Stambogen giver nogle supplerende oplysninger, idet den indeholder nogle optegnelser om ejerens førstefødte søn Mikkel, født den 20. august 1603, og dennes dåbsgaver. Som den første giver anføres „D. Ericus uxoris meæ pater“, altså sognepræsten *Erik Pedersen* i Gamborg, og dette ægteskab har antagelig været medvirkende til at binde Arboe til stedet. Efter svigerfaderens død 1610 overtog Arboe embedet og virkede der til sin død 1632. Stambogen indeholder nogle spredte indførsler fra 1617 og 1628. Det sidstnævnte år har en tysk feltpræst og et par krigsfolk skrevet deres navne – det var i kejserkrigens tid og Wallenstein sad ovre i Jylland.

Enkelte indførsler stammer fra tiden efter ejerens død. I 1646 har en *Georgius Hardtbou* skrevet en tilegnelse til Arboe.⁴¹⁾ Andre indførsler skyldes en senere ejer, muligvis den *Matthias Petreus Alburgius*, hvis navn og hånd forekommer flere steder i bogen.

I februar 1595 blev *Verner Parsberg* (1580-1643), der i flere år var blevet opdraget sammen med prins Hans, indskrevet i Wittenberg.⁴²⁾ Hans stambog er påbegyndt nogle måneder senere og benyttet både i Wittenberg og på hans rejser til Dresden og Leipzig, senere også i Jena, hvor han lod sig immatrikulere 1600,⁴³⁾ og sidst på hjemvejen i juli 1602 i Magdeburg. Senere har stambogen fået et par tilskrifter på hans ejendom Lynderupgård i Himmerland. Det har været en fornem stambog med mange fine våbentegninger, men den er desværre blevet maltrakteret, antagelig af nogle børn, der har brugt den til forskellige kradserier, uden den mindste respekt for bogens indhold, noget som af og til forekommer også ved andre stambøger, idet de blanke blade undertiden er brugt til skriveøvelser.

Den senere rigsråd *Tage Thott* (1580-1658), også kaldet Skånes konge, startede sin stambog ret tidligt inden udenlandsrejsen. De første tilskrifter er fra 1596-98, dels fra hans fødegård Eriksholm i Skåne, dels fra Engelsholm og Tureby. Stambogen indeholder også en udateret våbentegning med underskrift af hans moder *Sophie Brahe*, den berømte astronoms søster, hvis forbindelse med alkymisten Erik Lange kom til at forbitre hendes skæbne. Den lærde *Holger Rosenkrantz* har en indførsel, dateret den 20. august 1597 „in Parnasso Engelsthalmiano“. Denne gård tilhørte Tage Thotts onkel *Knud Brahe*. I samme efterår blev Holger Rosenkrantz forlovet med en datter af *Axel Brahe*, en anden onkel til den unge Thott.

Året efter sin berømte onkels bortrejse fra Hven besøgte Tage Thott Uranieborg og var her sammen med *Otte Skeel* til Hammelse, en ung adelsmand, der lige var vendt hjem fra en længere kavalerrejse til Frankrig og Italien. Tage Thott selv tog afsted i slutningen af 1599, med den senere læge og professor i Heidelberg *Niels Madsen Bakkendrup* som præceptor.⁴⁴⁾ Turen gik over Breitenburg til Heidelberg og derfra over Strassburg og Basel videre til Genève, derefter over Orléans til Paris. Ingen ringere end *Henrik IV* har båret hans stambog med sit navnetræk samt farvelagt våben. Fra Paris gik rejsen til England, og indførslerne fra denne udenlandsrejse slutter i Edinburgh og London 1602.

Tage Thott blev senere brugt ved mange diplomatiske sendelser og vendte også tilbage til England, hvor han 1605 skrev i en anden stambog:

À tous les dames servir
Mais pour une seule mourir.

Efter denne ret almindelige kavalerbekendelse tilføjede han mere nøgternt:

Maadelig Pølse er bedst.⁴⁵⁾

Jagtscenen indgår som del af stambogshilsen fra Otto von Mandelslo 1601 i Tage Thotts stambog, Ny kgl. Saml. 681 8°. Akvarellen måler 13,5 × 19 cm.

Disse rejser har dog ikke efterladt sig spor i hans egen stambog, som kun undtagelsesvis er benyttet til enkelte indførsler, således 1614 i Landskrona og 1626 i Zeitz. I denne fornemme stambog med mange farvelagte våbentegninger og adskillige andre illustrationer udgør de talrige adelige og borgerlige navne en passende blanding, hvilket bidrager til dens alsidighed.

Fra Jylland stammer *Johan Oporinus* (Jens Jensen Høst), hvis stambog begynder sidst i juni 1597 i Magdeburg, kun knap 14 dage efter hans immatrikulation i Helmstedt.⁴⁶⁾ Denne rejse førte ham over Zerbst, Wittenberg, Leipzig og Halle tilbage til Helmstedt, som han forlod i marts 1599 for at drage til Skåne, over Slesvig, Flensborg og Åbenrå. I 1600 rejste han rundt i Slesvig og Holsten, hvor den sidste stedfæstede indførsel er fra Åbenrå. Han har benyttet sig af mange præsters gæstfrihed, men også andre folk har givet ham husly og markeret dette i deres indførsler. Oporinus' nære forbindelse med den sydlige del af Jylland og antydninger i indførslerne lader formode, at han selv hører hjemme på disse kanter.

Af slesvigske stambøger fra 1500-tallet har Kgl. Bibl. tre, alle påbegyndt kort før århundredskiftet.

I september 1592 immatrikuleredes i Rostock *Johannes Carnarius*, en rådmandssøn fra Slesvig.⁴⁷⁾ Først ved sin afsked med Rostock i begyndelsen af 1594 anlagde han en stambog og indsamlede mange indførsler, fortrinsvis af professorer og gejstlige. Han brugte den flittigt også i den følgende tid, ikke alene på hjemvejen i Wismar og Lübeck, men også i sin hjemby. De fleste af bogens 84 indførsler er netop hjemlige embedsmænd, overvejende præster og lærere. Efter hjemkomsten blev Carnarius rektor i Eckernförde og 1596 pastor i Tumby, en stilling, som han beholdt meget længe, idet sønnen Jacob først overtog den omkring 1651. På sine rejser tog Carnarius ofte stambogen med, og således har den fulgt ham, ikke alene til Slesvig, men i februar 1595 også til Tønder og senere, i juni 1603, på en længere rejse til Haderslev. På tilbagevejen besøgte han sin embedsbroder *Niels Heldvad* i Hellevad, der netop stod midt i en bitter strid med sin herredsfoged og amtmand. Heldvad skrev da sit „Symbolum“, først på latin og derefter på tysk: „Lust in unlust, und lachen wan der Teufel zornig ist“.⁴⁸⁾ Derefter kommer efterhånden længere pauser, og kun få besøgende af Tumby præstegård har tilføjet deres navne. Deriblandt kan nævnes instrumentisten *Adam Remisch* fra Kiel, der 23. juli 1623 benyttede chancen for at rose musikken, idet han sluttede:

Der Music feind sind ignoranten
und heissen billich grobbachanten
Darumb lobe ich dieselbe zu ieder frist
weil sie des Himmels vorschmack ist.

Ejeren af den næste slesvigske stambog, *Johan Lassæus*, stammer fra Tønder.⁴⁹⁾ Hans rejsealbum indeholder kun 4 indførsler fra 1500-tallet, alle fra 1596 i Rostock. Fire år senere rejste han over Lübeck til Wittenberg og blev der til 1603. Derefter studerede han i Marburg, hvor indførslerne slutter i sommeren 1604. Efter hjemkomsten blev han købmand i sin fødeby.

Stambøger fra hertugdømmerne har som regel en større bredde og kronologisk udstrækning. Dette gælder også den sidste slesvigske stambog fra 1500-tallet, hvis ejer har været *Jacob Wigand* fra Flensborg.⁵⁰⁾ Han har benyttet et eksemplar af Nicolaus Reusnerus „Icones sive imagines“ (1590), og stambogen er anlagt under ejerens skoletid i Hannover 1597-98 og fortsat hjemme i Flensborg og andre slesvigske byer 1598-99. I maj 1599 besøgte Wigand den ovenomtalte *Niels Heldvad* i Hellevad, der har skrevet to steder i stambogen. Inden Wigand tog afsked med hjemmet gav hans forældre, *Hans* og *Elisabeth Wigand*,⁵¹⁾ ham en kort formaning med på vejen. Derefter drog Wigand afsted til universitetsstudier i Helmstedt,

honesto ac erudita pietate ornatissimo studioso Domino
 Elige iusticiam, pacem cole, dilige christum
 Et pete delicias, quas sine fine getas.
 260
 Quis enim, eximio hodie vilius, aut dignior
 In christo fide tuum fac munus a lacritero ra,
 Ipse quid expediat, scilicet faciet, Deus.
 et mundum cream meo
 spes tua christus salus mea ihesus
 Anno salutifera incarnationis 1595
 1. 5. 95.
 1. Januarij
 Prospera tu dicas, comitentur fata socialem
 Ac dent ut recto tramite ducat iter
 Et quia viscedo, agnos hanc tu corde revolve:
 Perfice ut aeterna duret amore VALE.

Stambogsindførsel udformet som mindetavle 2. jan. 1595 i Johannes Carnarius' stambog,
 Thott 374 8°.

Wittenberg og Rostock 1599-1600, med besøg bl.a. i Leipzig. Længst opholdt han sig i Wittenberg, og fra Rostock ilede han i slutningen af 1600 hjem til kantorembedet i Husum, og 1603 skiftede han over til samme stilling i Itzehoe. I slutningen af 1604 blev han ordineret til præst og ansat af grev Enno af Friesland. Hans ophold i Marienhaf i Ostfriesland, hvor han blev sognepræst 1610, bevidnes af flere indførsler. Omkring 1619 vendte han tilbage til sin slesvigske hjemstavn og var til sin død 1644 sognepræst i Dänischenhagen. Indførslerne afsluttes 1642 af provsten i Rendsborg, *Christoph Strauss*.

Stambogen indledes med en henvendelse til benyttede, idet den tilegnes oprigtige venner, som er langt fra falskhed. Den har mange interessante indførsler, flere med tegninger og kompositioner. Således har kantoren *Andreas Croppius* i Hannover bidraget med en komposition og samtidig redegjort for sin tilknytning til Melanchthons slægt. Ligeledes har kantor *Erik Paisen* i Tønder 1598 skrevet en komposition. *Jacob Offner* fra Bretten har 1600 i Wittenberg tilføjet en tegning af en musikanter, og maleren *Bernhard Komtejn* fra Itzehoe har 1604 foruden med sit våben udsmykket stambogen med en flot tegning af en landsknægt. En senere ejer har arbejdet videre med bogen og tilføjet et stort antal uddrag af andre stambøger og stambogscitater i det hele taget. Ligeledes er der indklæbet en del blade fra andre stambøger, således et af *Tyge Brahe*, dateret den 24. april 1596 på Uranieborg.⁵²⁾

Juristen *Nicolaus Boetius* fra Ditmarsken har haft en stambog, hvis blade nu findes spredt forskellige steder i Johann Friedrich Noodts autograf-samling. Boetius har benyttet en bog med ornamentindrammede blade, og derfor er det muligt at fastslå proveniensens, selv om ejeren ikke nævnes. De bevarede blade dækker perioden 1593-1607, de fleste er fra hjemegnen og fra studier i Wittenberg og Rostock, enkelte fra ophold i Helmstedt, Jena, Heidelberg, Frankfurt a.M., Nürnberg og Coburg, mens det tidsmæssigt sidste stammer fra Marburg. Af særlig interesse er astronomen *Christen Longomontanus'* indførsel den 13. september 1598 i Wandsbeck ved Hamburg, hvor også *Tyge Brahe* befandt sig. Det er nærliggende, at også hans navnetræk måtte findes i samme stambog. Det har også været til stede i samlingen, men Noodt har 1750 foræret det til genealogen *Tycho de Hofman*, der samlede stof om danske adelsmænd.⁵³⁾ Det originale stambogsblad er siden via Kgl. Bibl. kommet til Museet på Rundetårn.⁵⁴⁾

De hidtil behandlede stambøger falder alle under gruppen rejsestambøger og har været ejet af studerende, både adelige og borgerlige. Der findes dog en anden gruppe stambøger, hvis ejere nok kunne komme ud at rejse, dog ikke i studieøjemed, men som deltagere i diplomatisk mission

Fuga unisona 4 post ♩.

Dominum lau da
te, quoniam bo nus est.

+ Daß präy die Kind, wenn also geht,
 die Omnipotent & recht ist:
 Züftand ist die für die Welt
 Hör' auf, halt' die præstanti & pietate
Felicitas.

præstanti iuveni, Dño
 Iacobo Wigando, Flenso:
 amico suo singulari scripsit
 Ervicus Paysang Tind:
 scholæ Cantor. No 98.
 Nonis ipsi septemb:

eller i krigstjeneste. En sådan stambog er det eksemplar af Amyots Plutarch-oversættelse „Les vies des hommes illustres“ (1584), som skotten *Anders Sinklar* (1555-1625), der senere blev dansk rigsråd, har benyttet som stambog 1589, da han var her med det skotske gesandtskab, som skulle afslutte forhandlingerne om ægteskabet mellem kong Jacob af Skotland og prinsesse Anne. Stambogen indeholder navne på en række fremtrædende danske personligheder, og Sinklar har da også besøgt Hven, hvor *Tyge Brahe* skrev sit navn den 17. august 1589. I 1591 trådte Sinklar i dansk tjeneste, og da afsluttes indførslerne med en plattysk hilsen på det kgl. skib „Gabriel“ i Sellø havn i Norge.⁵⁵⁾

Om ejeren af den næste stambog vides ikke ret meget. Han hed *Morten Bornholm*, og bortset fra et ophold i Sverige 1595 i den danske udsending Christen Friis' følge, der repræsenterede den danske konge ved Gustav Adolfs dåb, synes han kun at have opholdt sig i København, hvorfra de fleste af bogens ca. 100 indførsler 1593-1618 stammer. Vi møder her en broget skare, fortrinsvis adelsmænd, hofjunker og andre, men også en del gejstlige og borgerlige. Toppen repræsenteres af prins *Ulrik* 1596, da denne var kommet hjem til broderens kroning og var blevet hofjunker. I 1610 fik han følge af hertug Hans den Yngres søn *Philip*, der ligeledes var hofjunker. Det er i øvrigt mærkværdigt, at selve kroningen ikke har efterladt sig spor i stambogen, foruden prins Ulrik er der kun ét navn fra dette år. Fra Kalmar-krigens dage stammer talrige tilskrifter, deriblandt kan nævnes *Niels Heldvads* den 6. august 1612. Blandt de sidste navne er den tyske kansler *Leonhard Metzner* i august 1618.⁵⁶⁾

Som et tidsmæssigt og topografisk begrænset eksempel kan nævnes de seks indførsler, som slotspræsten på Bergenshus, historikeren *Absalon Pedersson Beyer* (1528-75) 1573 under et ophold i Odense fik på et par blanke sider og bagpermen af en bog af Niels Hemmingsen, som den fynske biskop Niels Jespersen med en højtidelig dedikation forærede ham.⁵⁷⁾

Nær beslægtet med de egentlige stambøger er adelsdamernes visebøger. De kan fremvise lighedstræk, idet de indskrevne viser ofte er underskrevet og forsynet med en tilegnelse, som ledsages af skriverens devise og datering, oftest dog kun et årstal, som også almindeligt i rene adelsstambøger. En sådan visebog er det velkendte Langebekske kvarthåndskrift fra Frederik II's tid med daterede viser fra 1562.⁵⁸⁾

Sådanne bøger vandrede som regel i familien og skiftede ejer fra generation til generation. Foruden viserne kunne de indeholde religiøse tekster, navnlig bønner og lignende optegnelser. På grund af flere almindelige indførsler nærmer det næste håndskrift, almindelig kendt som *Dorte Gjæes* stambog,⁵⁹⁾ sig endnu mere stambøgerne. Den har haft mange ejer-

inder; den første har antagelig været *Anne Rosenkrantz*, og fra hendes tid stammer formentlig den ældste daterede indførsel. Hun forærede bogen til sin datter *Dorte Gjoe* († 1616), og den næste ejer i rækken er *Sophie Pedersdatter Brahe* (1580-1638), der kom i huset hos Dorte Gjoe og fik bogen foræret 1604, som en tilføjelse oplyser. Dorte Gjoe har fyldt størstedelen af bogen med bønner, og Sophie Brahe har fortsat, men på de resterende blade har adskillige adelige af begge køn skrevet deres tilskrifter. Efter Sophie Brahes død er bogen kommet til *Sophie Krabbe*, der 1683 forærede den til sin datter *Jytte Krag*, og fra hendes periode stammer de fleste navneindførsler, fra tiden 1683-99 på Viborg-egnen, hovedsagelig på Nøragergård.

Efter en visebog og en bønnebog med tilsnit af stambog kommer vi til en regulær stambog, som tillige er den eneste bevarede stambog fra 1500-tallet i kongefamiliens kreds. Den har tilhørt Frederik II's dronning *Sophie* og indeholder indførsler fra tiden 1585-87. Den omfatter 75 navne på danske og udenlandske adelige med deres valgsprog, mange tillige med våbentegning, hovedsagelig fra Kronborg og Skanderborg, men også fra en rejse til Warnemünde i juli 1585.⁶⁰)

Udenlandske stambøger. En forholdsvis stor del af de udenlandske stambogsejere stammer fra Sydtyskland og Østrig, og ligeledes er der mange stambogsindførsler fra disse egne. Navnlig rigsdagsbyen Regensburg er godt repræsenteret. Omtrent 30 ejere af stambøger i Kgl. Bibl.s besiddelse kommer fra området omkring og syd for Nürnberg eller også har de indførsler fra dette område. Desuden indeholder 15 stambøger indførsler fra Østrig og over en halv snes ejere har været i Italien.

Kun få udenlandske stambøger indeholder indførsler fra Danmark. *Georg Pakebusch* fra Leipzig, der efter sine studier i Strassburg trådte i svensk tjeneste og blev kgl. sekretær, opholdt sig i København sidst i marts 1584, på en rejse fra Stockholm til Lübeck. I København skrev den kgl. apoteker *Antonius Preus* og lægen *Johan Warwich* deres venskabsforsikringer i hans stambog.

Frederik II's svigerfader hertug *Ulrik* af Mecklenburg har indførsler fra Danmark både 1588 og 1590. Den første gang har han været her så tidligt, at han nåede at sikre sig sin svigersøns navnetræk, idet Frederik II døde allerede den 4. april. I 1590 hilste hertugen bl.a. på prinsesse Anne og hendes ægtefælle, den skotske konge.

Blandt de mange potentater og adelige, der kom til Danmark i anledning af Christian IV's kroning i august 1596, var også *Heinrich Reuss von Plauen der Andere*. Foruden den unge konge har en række danske og frem-

mede adelige skrevet i hans stambog, således rigsråden *Christen Holck* på henvæjen i Vordingborg, og han fik følgeskab af andre under besøget i København og på Frederiksborg.

Ikke længere end til Flensborg nåede den landflygtige pfalziske pastor *Paul Häberlein*. Hans stambog er påbegyndt 1597, men først 1633 kom han til hertugdømmerne, og talrige indførsler af hans slesvig-holstenske embedsbrødre bevidner om hans rundrejse i hertugdømmerne i august-oktober dette år, måske for at søge økonomisk hjælp.

Der kan være ret store variationer mellem de enkelte stambøger, både hvad indhold og ydre angår. De ældste stambøger har ofte ret lange indførsler. Således indeholder *Joh. Itzsteins* stambog en række historier, som hans studiekammerater i Wittenberg har skrevet 1563, ofte over to og flere sider. De fleste er af moralsk og opbyggelig indhold, forsynet med kildeangivelse, og en beretning om en tragisk hændelse i Torgau er endog tidsbestemt (23.1.1559). En modsætning hertil er *Joh. Georg Altmanns* stambog med ca. 620 indførsler, men ofte med op til en halv snes navne på en side, med hastigt nedkradsede årstal og forkortede valgsprog. Det er en typisk stambog for en mand, der beskæftigede sig med krigshåndværk, blottet for lærde navne, men den har til gengæld talrige fyrstelige og adelige, mange fra feltlejren ved Gran 1595. Indførsler er undertiden ledsaget af pokaltegninger, som markerer drikkelag.

Ligesom i de danske stambøger møder vi også i de udenlandske undertiden oplysninger om personlige forhold. *Andreas Agricolas* stambog indeholder således en tilføjelse om hans giftermål 1613 med en dame fra Nürnberg samt fødsels- og dødstidspunktet for deres første barn. I *Petrus Ludovicus'* stambog findes en kort biografi af ejeren, hvor bl.a. fortælles, at han var søn af en landflygtig protestantisk adelsmand fra Frankrig.

Det er ret almindeligt, at stambogsejere har tilføjet oplysninger om de personers skæbne, hvis navne findes i deres stambøger. Undertiden markeres et dødsfald af et kors med tilføjet „Gnad Dir Gott“, andre gange oplyses dødsstedet og -datoen. Særlig hyppigt forekommer sådanne tilføjelser i *Joachim Mörleins* stambog. Disse meddelelser forøger stambøgernes personallistoriske betydning.

Tegninger og udstyr. I det 16. årh. herskede der en levende interesse for samtidens dragter, og navnlig udpræget var denne i Italien, hvor der ligefrem opstod et håndværk, som fremstillede og solgte bøger med typer og situationer, ikke alene fra forskellige italienske egne, men også fra andre lande. Der udkom fra 1562 en række trykte kostumbøger, som dog ikke kunne slå de håndmalede af marken, idet de sidste var efterspurgt blandt

gæster fra de nordlige egne af Europa. Dertil kom, at også stambøgerne ret tidligt optog dragtbilleder, som regel tegnet af professionelle malere, der i forvejen bistod med våbentegninger, således at begge dele ofte kombineres. Denne kombination af stambog og kostumbog fortsatte ind i det 17. århundrede.⁶¹⁾

Der er kun forholdsvis få sådanne tegninger i danske stambøger fra 1500-tallet, først og fremmest fordi der næsten ingen er bevaret med indførsler fra Italien.⁶²⁾ Skikken bredte sig ganske vist nord for Alperne, men sætter her ikke i den grad sit præg på stambøgerne som i Italien. Illustrationerne er derfor foruden de sædvanlige våbentegninger scener fra adels- og universitetslivet samt allegoriske gengivelser af forskellige symboler, oftest taget fra emblembøgerne, som ligeledes gik deres sejrsgang. Der er dog bevaret en ren kostumbog, som *Henning Valkendorf* lod male under sit ophold i Italien 1593, til brug for sin moder, med forklarende tekster på italiensk, hollandsk og dansk, men den befinder sig i Berlin.⁶³⁾ Lignende tegninger smykker da også danske adelige studenters indførsler i fremmede stambøger. Enkelte af dem findes i Det kgl. Bibliotek, f.eks. har lægen og historikeren *Cornelius Hamsfort* 1573 i Padova ladet tegne sit våben og tillige et smukt billede i *Jacob Heckelsbergers* stambog. Ti år senere udsmykkede *Christen Barnekow* sin indførsel i *Albert Twestrengs* stambog i Basel med tegning af en lærd mand til hest. I udenlandske samlinger findes betydelig flere sådanne illustrerede danske indførsler. De fleste opviser *Martin Buchners* stambog i Göttingen med flere lignende eksempler fra 1573-74.⁶⁴⁾ Omtrent samtidig med Buchner studerede i Padova den ovennævnte østriger *Jacob Heckelsberger*, der har flere tilsvarende illustrationer i sin stambog. Tidsmæssigt lige efter kommer *Petrus Ludovicus* fra Mömpelgard, der i sin stambog har talrige illustrationer fra Padova 1574-75. *Georg Bernhard* fra Binzwangen kom til Rom i det hellige år 1575, og hans ophold illustreres af flere indførsler med romerske motiver. To år senere kom *Wessel v. Elverfeld* fra Westfalen til pavestaden og hentede derfra adskillige illustrationer.

Alle disse stambøger overgås imidlertid af den, som *Albert Twestreng* fra Hamburg førte med sig på sine rejser som præceptor for Vincenz Möller. Over halvdelen af bogen er optaget af illustrationer, hovedsagelig dragter, ikke alene fra Italien, men også fra andre lande, idet navnlig de tyrkiske er godt repræsenteret. Endvidere har *Joseph Eder* fra Steyr en lang række illustrerede indførsler fra Venezia 1593. Et yndet motiv var det prægtige dogeskib „Bucentoro“, som er afbildet i flere stambøger. I samme by virkede skræddermester *Israel Haid*, hvis stambog fra 1591-1603 dog kun i ringe grad afspejler byens festlige folkeliv. *Jeremias Gundlach* fra

Nürnberg hentede mange smukke tegninger fra sin rejse fra Padova til Rom og Napoli i efteråret 1596.

En af de smukkeste stambøger, både hvad indre og ydre angår, har tilhørt den østrigske baron *Stephan Haymb von Reichenstein*, og den fulgte ham under et ophold i Konstantinopel 1575-76. Foruden det udsøgt smukke bind og bogens sjældne papirsorter må fremhæves et stort antal tegninger med orientalske motiver.⁶⁵⁾ En beslægtet stambog, og dog af en anden art, har tilhørt *Carl Sitzinger* fra Augsburg. Den har forholdsvis få indførsler fra ejerens hjemby og Nürnberg, på nær én er de alle fra 1590-92, men på bogens pergamentblade er tillige tegnet talrige akvareller, som forestiller mytologiske og bibelske scener.

Pergamentsblade forekommer også i andre stambøger og benyttes overvejende til våbentegninger. Hvad sjældne papirsorter angår, så indeholder tillige *Johann Georg Altmanns*, *Heinrich Reuss v. Plauens* og *Joachim Mörleins* stambøger mange marmorerede, guldindlagte og på anden vis behandlede blade.

Selve bindets størrelse varierer en del: et lille oktavbind er det sædvanlige, men sommetider foretrækkes kvartstørrelsen, som byder på flere muligheder, navnlig med hensyn til illustrationer. Af særlige afarter kan nævnes stambogen for *Joachim Mörlein* fra Coburg – et tvillingbind forbundet ved bagpermer, således at indførsler kan foretages fra begge ender.

Indbindingen går fra det flotte brokadebind med arabiske skrifttegn (*Stephan Haymb von Reichenstein*) og rødt fløjl (*Johann Georg Altmann*) til enkle pergaments- og læderbind, ofte med påtryk af ejerens initialer og begyndelsesårstal.

Sprog og indhold. Stambøgernes sprog på denne tid er først og fremmest latin, undertiden dog også græsk, sjældnere hebraisk. Tysk og fransk er også godt repræsenteret, dog fortrinsvis i adelsstambøger, og dernæst kommer italiensk og spansk, sjældnere engelsk. Dansk bruges en del i adelsdamernes stambøger, men ellers kun forholdsvis få gange uden for landet, og da som regel som supplement til et andet sprog. Det er nemlig ret almindeligt, at indførsler affattes på flere sprog. Det er iøjnefaldende, at de flittigste brugere af deres modersmål er adelige, mens de borgerlige studenter især vil skilte med deres klassiske lærdom og bibelske visdom.

En af de almindeligste danske indførsler er: *Huad schötter ieg Monen / Nar Solen hand schen*, som *Axel Rosenkrantz* den 9. september 1580 i Frankfurt a.M. skrev i Morten Knudsens stambog eller som *Hans Munk* skrev den 18. juli 1585 i Beldringe til Albert Beck: *Hvadt achter ieg manen / Mens solen skiener.*⁶⁶⁾

Farvelagt tegning fra o. 1580, som illustrerer et yndet Terents-citat: „Uden brød og vin fryser Venus“, i Albert Twestrengs stambog, Thott 387 8°.

Lidt udenfor det sædvanlige er *Niels Dresselbergs* råd den 17. oktober 1570 i Kastrup til Albert Beck, mens forhandlingerne i Stettin forberedte syvårskrigen afslutning: Rent langt fra stridenn / saa bliuer du icke slagen. – En anden hyppig brugt dansk indførsel lyder: O Gud unde meg paa denne Ø / Erlig att leve, salig at dø, som *Christoffer Hansen Dalby* 1600 i Frankfurt a.M. skrev til Tage Thott. I samme stambog findes der i øvrigt flere danske sentenser. Således skrev *Erik Brahe* den 1. oktober 1600 i Heidelberg: Hofferdighed fich aldrig godt ende, og den senere kgl. historigraf *Johan Isaksen Pontanus*: Kerlichets dydt er blant de beste / Om den rett øffuis imod Gud och din neste.

Gudsfrygten er altid i højsædet og bibelens ord ret dominerende i stambøgerne. Således skrev *Erik Jørgensen Little* den 19. januar 1581 i Strassburg foruden et bibelcitát og en fransk og tysk sentens følgende danske formaning til Morten Knudsen: Frøcte Gud, gjør ret och sky ingen man, og han tilføjede til sidst: lid och slid din tid.

Johan Steensen skrev den 11. september 1580 i Frankfurt a.M. i samme stambog: Huad Gud mig aand [o: har undt] / formeen mig ingen Mandt.

Også de borgerlige studenter holder sig i deres danske indførsler overvejende til gudsfrygten. Den senere sognepræst i Roskilde *Laurids Andersen* skrev f.eks. under sine studier i Wittenberg den 21. maj 1588 til Søren Poulsen: Sandhed och ærlighed kand mand icke vinde / I hvo Gud frøckter, skal dennom begge finde.

De fleste udenlandske stambøger indeholder kun få danske navne, sommetider slet ingen. En undtagelse er medicineren *Jeremias Gundlachs* stambog, som beviser hans kontakter med en halv snes danske i Basel og Genève 1601, og dertil kommer nogle stykker andre steder. Enkelte har benyttet dansk, således den ovennævnte *Erik Brahe*, der 1601 i Basel skrev: Frøkt Gud, gør Rett, forlad dig icke paa . . . forsett. – Hans broder *Falk* tilføjede for sin del: Gud vnnde os adt lewe saa / Adt wi dedt cuigh Rige kannnd faa.

Fra Basel til Genève fulgtes Gundlach med *Niels Bakkendrup*, der skrev: Dyd dør icke, idet han tilføjede den latinske ordlyd: Virtus non moritur. Det drejede sig for det meste om sentenser eller citater, og derfor anføres undertiden originalversionen.

Endnu er der ingen tilløb til, at dansk eller et andet mindre kendt sprog bliver benyttet til at nedskrive anstødelige udtryk, som bogens ejer kun kunne klare ved hjælp af sprogkyndige folk. Indførslerne er i øvrigt ret stereotype, og de samme sentenser går igen. Udtryk som f.eks. „Non est mortale quod opto“ og „Virescit vulnere virtus“ er uhyre almindelige. Det vrimler med citater af klassiske forfattere (f.ex. Cicero, Horats, Ovid,

Platon, Seneca) og med skriftsteder, undertiden tilpasset efter lejligheden, men som oftest kun som devise, der gentages atter og atter. Dette gælder ikke alene adelsmænd, der ofte havde deres valgsprog, men også professorer og andre fremtrædende personer, som har måttet skrive i utallige stambøger. De gør det så kort som muligt, benytter en fast formel og tilføjer næsten aldrig stambogsejerens navn.

De fleste indførsler er moralske formaninger om livet og kredser også ofte om døden, den evige ledsager på de lange og besværlige udenlandsrejser. Selve stambogsinstitutionen indebærer imidlertid en hyldest til venskabet, og dertil kommer ungdommens følgesvend – kærligheden. Her mærker man en djærvere tone, om ikke i selve indførslen, så i tegningerne af kurtisaner og letfærdige damer, undertiden i tvetydige situationer, navnlig i Italien, hvor sådanne typer og scener hørte til kostumetegners faste repertoire.⁶⁷⁾

Noget djærvere bliver sproget også, når vi fjerner os fra universitetskredse med deres klassiske citater med nøjagtig kildeangivelse og går til adelen. Der møder vi en anden indstilling og en forskellig idealisering, men på sin måde ikke mindre moralsk, som *Jacob Beck* udtrykker det i en tilegnelse til Albert Beck ca. 1585: Hurenn und affenn – Mynnich und faffen / Maden und Leuse – Rathen und Meuse / Wo sie nemen überhand – Verderben sie Leute und Landt.

Mere livsnært skrev *Christian Grubbe* 1611 til Morten Bornholm: Wer nicht liebet ein schönes pferdt / Vndt ein scharfft schneydendis schwertt, / Darzu ein schönes weyb / Der hatt kein hertz ihn Leib.

Men også her som andre steder drejer det sig ikke om originaldigtning, men om gengivelse af gængse banaliteter. Dog sker det ikke ofte, at adelige udbreder sig på denne måde – en forkortet devise var ofte nok.

De fleste har været forberedt på stambogsskikken og har kunnet skrive et eller andet, men der er langt mellem originale indførsler. Det var også et tidsspørgsmål – at devisen sommetider mangler og våbentegningen er uafsluttet tyder på, at der kunne komme noget imellem, så man måtte bryde op. Sjældent møder man imidlertid en dame som *Sophia Hobe*, der o. 1614 nøjedes med at skrive til Tage Thott: Jeg maa schriffue huad jeg vill!

Det var dog åbenbart det eneste, hun ønskede at skrive, og derfor kan man spekulere over, om det var evnen eller viljen, der manglede.

Afslutning. Stambøgerne har mange aspekter. Det personalhistoriske har hidtil samlet størst interesse, og de indeholder da også forskellige oplysninger, som kan bidrage til at løse slægtstavlernes gåder, som oftest ved

en angivelse af slægtgraden. Samtidig tjener stambøger som et supplement til, undertiden ligefrem en erstatning for universitetsmatrikler, når disse er gået tabt. Ved stambogsindførsler kan opholdenes længde bestemmes, idet en stor del af indførsler er blevet til i forbindelse med afrejsen. Det er muligt at bestemme rejseruter, at lære rejsefæller at kende og i det hele taget at få et indblik i omgangskredsen. Dermed kommer den kulturhistoriske betydning stærkere frem. Disse små bøger, lige meget hvor stereotype de sommetider virker, afspejler trods alt samtidens strømninger og tankeverden, i ord og billeder, og giver et indblik i de altid eksisterende tilværelsesproblemer. Det er et menneskeligt kildemateriale med mange facetter, idet den tilsyneladende ensformighed ved en sammenligning viser sig at være et spejl for den stadige kulturudvikling, dog med visse normer, som synes at overleve udviklingen og dens omvæltninger.

Appendiks: Oversigt over stambogsejere fra det 16. århundrede i Kgl. Bibl.

Oversigten omfatter både de selvstændige stambøger og de autografsamlinger, hvor stambogsblade udgør hovedstammen, men derimod ikke enkelte spredte blade i andre samlinger. Foruden ejerens navn anføres ved selvstændige stambøger indførslernes antal og desuden de vigtigste steder, hvor de er skrevet, derefter antallet af våbentegninger og andre illustrationer, fortrinsvis kostumbilleder. Såfremt der er benyttet en trykt bog, som oftest med indskudte hvide blade, anføres derefter titlen og trykkeåret. Endvidere oplyses proveniensen, dels på grundlag af eventuelle tilføjelser i selve bogen eller/og auktionskataloger over de forskellige samlinger (Klevenfeldt, Temler, O. H. Møller). Til sidst meddeles den nuværende bibliotekssignatur, enten blandt håndskrifter eller trykte bøger. Det er muligt, at der blandt bibliotekets ældre tryk findes flere, der er benyttet som stambøger, idet kun emblembøgerne er systematisk gennemgået.

Ved stambogsblade i autografsamlinger og i andre stambøger er det umuligt at fastslå hvert enkelts blads tilhørsforhold, og derfor anføres der kun omtrentlige yderår. Oplysninger om illustrationer medtages ikke af samme grund.

Enkelte stambøger, som indeholder indklæbte stambogsblade fra det 16. årh. med ubestemmelige ejere, mens deres egentlige indhold stammer fra senere tid, er ikke medtaget. Det drejer sig således om Leobrand Hillmers stambog (Thott 1289,4°) og Samuel Peltz' stambog (Thott 414,8°). Ligeledes er der set bort fra stambogen Thott 408,8° (Temler s. 366, nr. 408), som er Chr. Egenolphus: *Anthologia gnomica* (1579) uden andre indførsler end en dato (24.4.1589) på indersiden af bagpermen.

Af vise- og bønnebøger samt andre lignende håndskrifter eller bøger med enkelte tilføjede navne er kun Dorte Gjoes stambog medtaget, fordi den i fortsættelsen bliver til en ren stambog.

Der er benyttet følgende autografsamlinger, som indeholder stambogsblade før 1600: Thott 1165,4° (Temler s. 365, nr. 10), fortsættes i Joh. Chp. Geyher ab Osterbergs stb., – Thott 1280,4° (Temler s. 365, nr. 2) – Thott 1291,4° – Thott 1292,4° (Ger. Brandt) – Thott 500,2° (Joh. Fr. Noodt) – Thott 1059,2° (Joh. Fr. Noodt).

1. *ab Abinga*, Scaevola. 40 indførsler 1581-82 fra Arenberg, Augsburg og Köln, med 5 våbentegninger, i Andr. Alciatus: *Emblemata* (1566). – Prov.: Købt 1956. – *Kat. 178^{III}-9, 8°*.

2. *Agricola*, Andreas, fra Amberg. 28 indførsler 1600-08 fra Sulzbach, Jena og Altdorf. 1 tegning (akvarel). – Benyttet Bened. Arias Montanus: *David, virtutis exertatissime probatum Deo spectaculum*, udg. af Conr. Rittershausen 1597. – Prov.: Temler s. 365, nr. 4. – *Thott 1281,4°*.

3. *Aibelschütz*, Nicolaus v. Stambogsblade ca. 1597 fra Napoli, Siena og Padova i *Thott 1291,4°*.

4. *Altmann*, Johann Georg. Ca. 620 indførsler 1586-1617 fra Linz, Regensburg, Gran, Prag, Nürnberg, Augsburg, Erfurt og Neuburg a.d.D. 21 våbentegninger og 2 andre ill. – Indklæbet enkelte blade fra andre stambøger (Israel Haid 1591-1602, Wolfgang Eberhard v. Muckenthal 1599). – Prov.: Temler s. 366, nr. 31. – *Thott 405,8°*.

5. *Ammann*, Leonhard, fra Kelheim (Bayern). 12 indførsler 1577-82 (1625) fra Regensburg, Lauingen og Ingolstadt. 7 våbentegninger og 2 andre ill. Flere blade fra andre senere stambøger indklæbet (Barth. Sebald 1625). – Benyttet Chr. Egenolphus: *Flores Hesperidum – Stam oder Gessellenbuch* (Frankf. a. M. 1574). – Prov.: Temler s. 366, nr. 32. – *Thott 406,8°*.

6. *Arboe*, Peder Mikkelsen, rektor på Herlufsholm og sognepræst i Gamborg, † 1632. 95 indførsler 1592-1628 (1646) fra København, Danzig, Königsberg, Helmstedt, Zerbst, Wittenberg, Leipzig, Hildesheim, Dragsholm og Gamborg. – Benyttet Andr. Alciatus: *Emblemata* (1591). – Prov.: Købt 1972 (hos Otto Haas i London), sml. *Cassiopeia XIV*, 1953, s. 97. – *NKS 1289,8°*.

7. *Arminius*, Jacob, nederlandsk teolog, † 1609. Stambogsblade ca. 1583-87 fra Zürich og Frankfurt a. M. i *Thott 1292,4°*.

8. *Bavarus*, Joseph, fra Sömmerda (Thüringen). Stambogsblade 1592 i Petrus Ludovicus' stb., *Thott 404,8°*.

9. *Beck*, Albert, til Beldringe. 62 indførsler 1560-96 fra Lyon, Orléans,

Paris, Kastrup og Beldringe. 20 våbentegninger, til dels defekte. – Benyttet Cl. Paradin: *Devises heroiques* (1556). – *NKS* 360,8°.

10. *Beck*, Johannes, nederlandsk teolog, † 1626. Stambogsblade ca. 1577-79 fra Heidelberg og Genève i *Thott* 1292,4°.

11. *Bernhard*, Georg, fra Binzwangen. 102 indførsler 1565-1605 fra Ingolstadt, Freiburg i. Br., Paris og Rom. 118 våbentegninger og 55 andre ill. – Benyttet Andr. Alciatus: *Emblemata* (uden titelblad). – Prov.: *Temler* s. 365, nr. 27. – *Thott* 391,8°.

11a. *Beyer*, Absalon Pederssøn, historiker, † 1575. 6 indførsler samt en dedikation 1573 fra Odense, i: Niels Hemmingsen, *Libellus de coniugio, repudio et divortio*, Leipzig (1572/73). Litt.: Solvejg Tunold i: *Fund og Forskning* XI, 1964, s. 73-88.

12. *Boetius*, Nicolaus, fra Ditmarsken. Stambogsblade 1593-1607 fra Meldorf, Wesselburen, Hamburg, Wittenberg, Rostock, Jena, Helmstedt, Heidelberg, Frankfurt a. M., Nürnberg, Coburg og Marburg i *Thott* 500,2° og 1059,2°. Et enkelt blad (med Tyge Brahe) har været i *NKS* 1289d,2°, men er afleveret til Museet på Rundetårn og erstattet af en kopi.

13. *Bogeneker*, Jodocus. 26 indførsler 1570-79 fra Speyer og Aschaffenburg (med mange tilføjede sentenser foran og bag i bogen). – Benyttet Andr. Alciatus: *Emblemata libri duo* (1554). – Prov.: „Hic liber 4 gr. emptus est Wittebergæ Anno 1600 23. die Septemb., qui possessorem agnoscit Ericum Angermannum Succum“; *Temler* s. 368, nr. 81. – *Thott* 447,8°.

14. *Bornholm*, Morten. 100 indførsler 1593-1618 fra København og Stockholm, med enkelte pennetegninger af våben. Benyttet Theodor de Bry: *Emblemata. Stam und Wapenbüchlein* (Frankf. a. M. 1592). Senere ejere: Johs. Petri Ertmand, ca. 1685. – *Rostg.* 28,8° (afskrift *NKS* 749,2°).

15. *Bruno*, Tobias, hofprædikant i Neuburg og superintendent i Burglengenfeld, † 1609. Stambogsblade ca. 1571-83 fra Tübingen i Joh. Itzsteins stb., *Thott* 392,8°, og Matth. Schmollius' stb., *Thott* 433,8°.

16. *Büechner*, Christoph, fra Regensburg, senator. 30 indførsler 1578-98 fra Regensburg (senere benyttet som lægebog). – 16 våbentegninger og 10 andre ill. – Prov.: *Temler* s. 365, nr. 24. – *Thott* 398,8°.

17. *Böckelius* (Pockelius), Lazarus, fra Regensburg. Stambogsblade ca. 1593-97 fra Jena i *Thott* 1165,4°.

Canuti, Martinus, se *Knudsen*.

18. *Carnarius*, Johannes, fra Slesvig, sognepræst i Tumby, † ca. 1650. 84 indførsler 1594-1629 fra Rostock, Wismar, Lübeck, Slesvig, Neumünster, Bredstedt, Tønder, Haderslev, Åbenrå, Hellevad og Tumby. 1 våbentegning. – Prov.: *Mus. Klevenfeld*, s. 256, nr. 29. – *Thott* 374,8°.

19. *Clem*, Oswald, fra Graz. Stambogsblade ca. 1590-1605 fra Jena og Altdorf i *Thott 1165,4°* og Joh. Itzsteins stb., *Thott 392,8°*.

20. *Dresselberg*, Vilhelm, landsdommer, † 1620. 58 indførsler 1568-71, 1612 fra Strassburg og Tübingen. – Prov.: Købt 1946. – *NKS 904,8°*.

21. *Eder*, Joseph, fra Vöcklabruck. 53 indførsler 1593-1643 fra Venezia, Vöcklabruck, Linz, Steyr, St. Peter og Regensburg. 46 våbentegninger og 27 andre ill. – Prov.: Temler s. 365, nr. 6. – *Thott 1283,4°*. Enkelte indførsler til ham i *Thott 1165,4°*.

22. *Elverfeld*, Wessel v., fra Westfalen, jurist. 41 indførsler 1570-79 fra Köln, Padova, Venezia, Bologna, Firenze, Rom, Napoli, Perugia og Duisburg. 12 våbentegninger og 2 andre ill. – Benyttet Joh. Sambucus: *Emblemata* (Antwerp. 1564). – *Thott 375,8°*.

23. *Geiger*, Walter. Stambogsblade ca. 1585-1617 fra Linz, Prag og Wien i *Thott 1165,4°* og Joh. Itzsteins stb., *Thott 392,8°*.

24. *Gjoe*, Dorte, † 1616. Bønebog med ca. 40 stambogsindførsler 1567-1699, deraf kun 5 fra før 1600. 2 våbentegninger. – Synes oprindeligt at have tilhørt Anne Rosenkrantz, og blev 1604 foræret til Sophie Brahe. Senere ejere: Sophie Krabbe og Jytte Krag. Benyttet Chr. Pedersens Psalter (Antwerpen 1531) med tilbundne hvide ark. – Litt.: Vor Fortid III, 1919, s. 371 ff. – *Thott 155,8°*.

25. *Gundlach*, Jeremias, fra Nürnberg. dr. med., † 1608, 196 indførsler 1590-1604 fra Altdorf, Leipzig, Wittenberg, Padova, Siena, Rom, Napoli, Bourges, Lyon, Genève, Basel, Kassel og Nürnberg. 77 våbentegninger og 40 andre ill. – Prov.: Købt 1922 (hos Baer i Frankfurt a. M.). – *NKS 656,8°*.

26. *Haid*, Israel, skræddermester i Venezia. 109 indførsler 1591-1603 fra Venezia og Padova. Enkelte indklæbet fra andre stambøger, således til Christoph v. Nostitz, Helmstedt 1597. Ca. 110 våbentegninger, 4 andre ill. – Foran og bagi ukomplet register. – Prov.: C. J. Paritius; Temler s. 366, nr. 33. – *Thott 407,8°*. – Enkelte indførsler til ham 1591-1602 indklæbet i Joh. Georg Altmanns stb., *Thott 405,8°*.

27. *Haymb v. Reichenstein*, Stephan, fra Østrig. 110 indførsler 1575-91, 1621 fra Konstantinopel og Wien. 56 våbentegninger og 25 andre tegnninger, desuden mange blyantskitser. – Prov.: Temler s. 364, nr. 1. – Litt.: Jahrbuch der Einbandkunst IV, Leipzig 1937, s. 78-88; Anker Kyster, Bookbindings in ... The Royal Library, 1938, nr. 31. – *Thott 1279,4°*.

28. *Heckelsberger*, Jacob (og Erasmus), fra Hohenburg (Østrig). 89 indførsler, dels til J. H. 1572-74 fra Padova og Venezia, dels (indklæbet) til E. H. 1598-1607 fra Tübingen, Wien og Linz. 52 våbentegninger og 51 andre ill. – Prov.: Temler s. 365, nr. 5. – *Thott 1282,4°*.

29. *Hovelich*, Heinrich v. Stambog 1564ff. *Thott* 378,8° (har manglet siden 1958).

30. *Häberlein*, Paul, fra Kemnath (Pfalz). Ca. 560 indførsler (1589) 1597-1633 fra Wittenberg, Jena, Nürnberg, Sulzbach, Coburg, Erfurt, Gotha, Regensburg, Hildesheim, Celle, Lüneburg, Lübeck, Kiel, Slesvig, Flensborg, Husum, Meldorf, Hamburg, Hannover, Quedlinburg o.a.st. 2 våbentegninger og 6 andre ill. – Register foran i bogen. – Prov.: Temler s. 365, nr. 23. – *Thott* 397,8°.

31. *Itzstein*, Johannes, fra Ringau. 220 indførsler 1563-65 fra Wittenberg og fra andre stambøger 1571-1629 (ejere: Tobias Bruno 1571-83, Leonhard Schwar 1575-92, Martin Solfleisch 1582-83, Walter Geiger 1585, Oswald Clem 1590-1605, Valentin Henne 1605-20, Johannes Rager 1612, Carl Lindner 1612-13, Johann Simon Manlius 1616-29, Christoph Förstelin 1618-23, Johannes Peuchel 1625). – 2 våbentegninger. – Prov.: „Me emit thalero Imperiali Nicolaus Andreae Karthius / Roschildiae 8. Idus Sextilis 1654. Postea ad me Johannem Jacobi Roeschildanum transiit“; Temler s. 365, nr. 18. – *Thott* 392,8°.

32. *Kaufmann*, Johann Christoph, fra Østrig. 109 indførsler 1578-90 fra Wittenberg, Rostock, Wien og Padova. 7 våbentegninger. – Benyttet Andr. Alciatus: *Emblemata* (Frankurt a. M. 1567). – Prov.: Temler s. 365, nr. 22. – *Thott* 396,8°. – Enkelte indførsler til ham indklæbet i Joh. Chp. Geyher ab Osterbergs stb., *Thott* 1280,4°.

33. *Knudsen*, Morten, kannik i Hamar. 135 indførsler 1568-87 fra Strassburg, København, Rostock, Tübingen, Giessen, Marburg, Lich, Frankfurt a. M., Heidelberg, Basel, Bern, Genève, Kassel o.a.st. – Benyttet Andr. Alciatus: *Emblemata* (1564). Senere ejere: Nicolaus Johs. Thiurholm 1682, Michael Tiurholm 1710. – Litt.: Ny kirkeh. Saml. III, s. 658-666 med udtog). – *NKS* 365,8°.

34. *Krabath*, Balthasar, fra Østrig. Stambogsblade ca. 1579-82 fra Strassburg i *Thott* 1165,4°.

35. *Kurzleb*, Erasmus, fra Kärnten. Stambogsblade ca. 1587-1602 fra Jena og Graz i *Thott* 1165,4°.

36. *Lassæus*, Johannes, fra Tønder, † 1615. 47 indførsler 1596-1604 (1630) fra Rostock, Lübeck, Wittenberg, Zerbst, Helmstedt og Marburg. 7 våbentegninger og 1 anden ill. – Sidst i bogen 8 indførsler med 10 våbentegninger fra Strassburg og Tübingen (et fragment af Christoffer Juels stb.). – Prov.: På første blad datoen 28.1.1771 og initialer „N(icolaus) B(ernhard) A(mbders)“. – *Thott* 559,8°.

37. *Ludovicus*, Petrus, fra Mömpelgard. 131 indførsler 1574-80 (1620) fra Padova, Venezia og Tübingen. – 8 våbentegninger og 20 andre ill. –

Indklæbet stambogsblade til Joseph Bavarus 1592. – Prov.: Temler s. 366, nr. 30. – *Thott 404,8°*.

38. *Mendler*, Jacob, fra Nürnberg. Stambogsblade ca. 1589 fra Altdorf i Matth. Schmollius' stb., *Thott 433,8°*.

39. *Moræus*, Petrus, „Nervius“, fra Nederlandene. 32 indførsler 1580-90 fra Genève, Basel, Delft, Leiden og Utrecht, og 1 indførsel 1619 fra Dordrecht til Abraham Moræus, på hvide blade foran, i midten og bagest i Biblia Hebraica, *Kat. 82-101,8°*.

40. *Muckenthal*, Wolfgang Eberhard v., fra Bayern (?). Stambogsblade ca. 1599 i J. G. Altmanns stb., *Thott 405,8°*.

41. *Müller*, Christian, fra Dresden. Stambogsblade ca. 1571 i Matth. Schmollius stb., *Thott 433,8°*.

42. *Mörlein*, Joachim, fra Coburg. Tvillingstambog med 180 + 226 indførsler 1575-99 fra Weimar, Coburg, Jena, Wien, Altdorf, Leipzig, Danzig, Königsberg o. a. st. – 87 + 26 våbentegninger og 5 + 4 andre illustrationer. – Med register. – Prov.: Mus. Klevenfeld, s. 256, nr. 30. – *Thott 385,8°*.

43. *Nasser*, Christoph, fra Regensburg. Stambogsblade ca. 1568-70 fra Regensburg i *Thott 1165,4°*.

44. *Neuheuser*, Samuel, fra Esslingen. Stambogsblade ca. 1592 i *Thott 1165,4°* og Matth. Schmollius' stb., *Thott 433,8°*.

45. *Nostitz*, Christoph v. Stambogsblade ca. 1597 fra Helmstedt i Israel Haidts stb., *Thott 407,8°*.

46. *Occo*, Adolph, fra Augsburg, stud. med. Stambogsblade ca. 1597-99 fra Jena og Neuburg i *Thott 1291,4°*.

47. *Oporinus*, Johannes (Jens Jensen Høst), fra Jylland. 135 indførsler 1597-1600 fra Magdeburg, Zerbst, Leipzig, Wittenberg, Halle, Braunschweig, Helmstedt, Hannover, Celle, Hamburg, Slesvig, Flensborg, Malmø, København, Husum, Åbenrå og Tønder. Benyttet Novæ Tobiae Stimmeri sacrorum bibliorum figura (Strassb. 1590). – Prov.: D. Sejdelin, der har skrevet tilføjelser med identifikationer. – *NKS 388,8°*.

48. *Oporinus* (Herbst), Matthias fra Augsburg. Stambogsblade ca. 1574-88 fra Augsburg, Jena, Tübingen og Ulm i *Thott 1291,4°*.

49. *Pakebusch*, Georg, fra Leipzig, kgl. svensk sekretær. 170 indførsler 1579-96 (1633) fra Strassburg, Basel, Riga, Reval, Stockholm, København, Lübeck, Rostock, Magdeburg, Leipzig og Vadstena. – Benyttet Hadr. Junius: Emblemata (Antw. 1569). – Prov.: Gisslo Jonsson (17.4. 1618 foræret til M. P. Clemmetsson i Vadstena); Temler s. 368, nr. 82. – *Thott 448,8°*.

50. *Parsberg*, Verner, til Lynderupgård, † 1643. 100 indførsler 1596-

1628 fra Wittenberg, Dresden, Jena, Leipzig og Magdeburg. 56 våbentegninger og 4 andre ill. – Prov.: Mus. Klevenfeld, s. 249, nr. 196. – *NKS* 2080,4°.

51. *Polheim*, Sigismund Ludwig v., fra Wels. Stambogsblade ca. 1576-77 fra Wittenberg i *Thott* 1165,4°.

52. *Ponickau*, Caspar v., fra Meissen. Stambogsblade ca. 1598-1602 fra Wittenberg, Jena og Leipzig i *Thott* 1291,4°.

53. *Poulsen*, Søren, fra Kolding, sognepræst i Egtved, † 1640. Stambogsfragment med 4 indførsler 1588-89 fra Leipzig og Wittenberg i *Thott* 581,8°.

54. *Resen*, Hans Poulsen, biskop, † 1638. 121 indførsler 1586-89 fra Wittenberg, Jena, Leipzig, Erfurt, Praha, Zerbst, Helmstedt, Braunschweig, Ribe, København, Emden, Bremen, Kassel og Marburg. – *Thott* 572,8°.

55. *Reuss*, Heinrich, v. Plauen „der Andere“. 108 indførsler 1596 fra København, Frederiksborg, Vordingborg og Plauen. 1 våbentegning. – *NKS* 229,8°.

56. *Salburger*, Hermann, fra Aichberg (Kärnten). Stambogsblade ca. 1597 fra Ingolstadt i *Thott* 1165,4°.

57. *Schmollius*, Matthias d. æ. Ca. 380 indførsler (1564) 1590-1624 (1628) fra Lauingen, Wittenberg, Wien og Steyr, samt mange fra andre stambøger (ejere: Tobias Bruno 1570-76, Christian Müller 1571, Martin Solfleisch 1583-87, Walter Geiger ca. 1585, Jacob Mendler 1589, Samuel Neuhauser ca. 1592, Eusebius Hammer 1604-05, Valentin Henne 1608-10, Carl Lindner 1613, Georg Wilhelm v. Erthal 1616-17, Johann Simon Manlius 1626-28 foruden flere bortskaarne ejermærker, dedikationer o.l.). Med register. – Prov.: Templer s. 367, nr. 67. – *Thott* 433,8°.

58. *Schwar*, Leonhard, fra Bayern (?). Stambogsblade ca. 1575-92 i Joh. Itzsteins stb., *Thott* 392,8°.

59. *Sinklar*, Anders, rigsråd, † 1625. 23 indførsler 1589-91 fra København, Helsingør, Uranieborg og Sello. Benyttet Amyot (oversættelse af Plutarch): Les vies des hommes illustres (Paris 1584). Ejere: Bortskænket 1632 af sonnen Chr. Sinklar, ejet af Eiler Ulfeldt, 1634 af Laurids Ulfeldt. – Litt.: Personalhist. Tidsskr. 7: III, s. 152f. – *Kat.* 169^{II}-211,8°.

60. *Sitzinger*, Carl, fra Augsburg. 19 indførsler 1590-1616 fra Nürnberg og Augsburg. Pergamentblade med 28 våbentegninger, ledsaget af allegoriske tegninger og scener fra bibelen. – Prov.: Templer s. 365, nr. 19. – *Thott* 393,8°.

61. *Skierbeck*, Hans Jacobsen, læge, † 1633. 91 indførsler 1579-83 fra Bratislava, Zürich, Genève, Lausanne, Bern, Strassburg, Tübingen,

Speyer, Worms, Leipzig, Jena, København, Lübeck, Hamburg, Braunschweig, Heidelberg og Basel. Prov.: Andr. Hojer, 1740 købt af O. H. Møller (kat. nr. 4). – Litt.: Ny kirkeh. Saml. III, s. 664 (udtog). – *NKS* 396g,8°.

62. *Solfleisch*, Martin, fra Altenburg (Thüringen), prof. i Tübingen, † 1654. Stambogsblade ca. 1582-88 fra Altdorf, Tübingen og Strassburg i *Thott* 1165,4° og i Joh. Itzsteins stb., *Thott* 392,8°.

63. *Sophie*, dronning, † 1631. 75 indførsler 1585-87 fra Antvorskov, Kronborg, Skanderborg, Gedser og Warnemünde. 54 våbentegninger. – Litt.: Vor Fortid III, 1919, s. 366 f. – *GKS* 3646,8°.

64. *Springer*, Johannes, fra Østrig (?). Stambogsblade ca. 1591 fra Padova i *Thott* 1165,4°.

65. *Stambog*, anonym. 26 indførsler 1583-84, 1599. Uden stedsangivelser, bortset fra den eneste indførsel af 1599 (Landskrone), de andre fra nordtyske fyrster og adelige. 9 våbentegninger. Benyttet Chr. Egenolphus, *Anthologia gnomica* (1579). Prov.: På bindet initialerne I.G.L. Senere ejer Helverskov, hvis våben findes på både for- og bagpermen. – *Thott* 389,8°.

66. *Stambog*, anonym. 15 indførsler 1593-94 fra Praha. 9 våbentegninger. – *NKS* 602,8°.

67. *Tandler*, Tobias, fra Torgau, prof. i Wittenberg, † 1617. Stambogsblade ca. 1591-1600 fra Wittenberg og Helmstedt i *Thott* 1291,4°.

68. *Thott*, Tage, rigsråd, † 1658. 122 indførsler 1596-1626 fra Tureby, Eriksholm, Engelsholm, Uranieborg, København, Breitenburg, Frankfurt a. M., Heidelberg, Genève, Orléans, Lyon, Paris, London, Edinburgh og Landskrone. 24 våben (3 bortskåret) og 9 andre ill. – Benyttet *New Stam- oder Gesellenbuch* (Jan Bussemaker, Köln 1588). Prov.: Hvedholms bibliotek, købt 1924. – *NKS* 681,8°.

69. *Twestreg*, Albert, læge, fra Hamburg. 45 indførsler 1580-84 fra Hamburg, Wittenberg, Basel, Padova, Rom og Heidelberg. – 16 våbentegninger og 76 andre illustrationer. – *Thott* 387,8°.

70. *Ulrik*, hertug af Mecklenburg, † 1603. 82 indførsler 1588-94 fra København og Güstrow. Benyttet *Virgilius Solis: Wappenbüchlein* (med mange våbentegninger). – *GKS* 2161,4°.

71. *Venetus*, Adam, jurist i Linz, † 1642. Stambogsblade ca. 1599-1611 fra Strassburg og Tübingen i *Thott* 1165,4°.

72. *Wichgrevius*, Albert, fra Hamburg, digter, † 1619. 83 indførsler 1592-1600 fra Wittenberg, Lübeck, Hamburg, Rostock, Leipzig og Helmstedt. – Prov.: Michael Richey. – *Thott* 1278,4°.

73. *Wigand*, Jacob, fra Flensborg, sognepræst i Dänisshagen, † 1644.

175 indførsler 1597-1642 fra Hannover, Helmstedt, Wittenberg, Rostock, Husum, Flensborg, Åbenrå, Itzehoe, Brunsbüttel, Marichafe, Aurich og Dänischenhagen. 8 våbentegninger og 3 andre ill. – Benyttet Nic. Reusner: *Icones sive imagines* (Strassb. 1590). – *Thott* 388,8°.

74. *Zinzerling*, Michael, fra Wangenheim (Thüringen), magister. 4 indførsler 1577 fra Jena, i B. Anulus: *Picta Poesis* (1552). – *Kat.* 178^{III}-11,8°.

NOTER

(1) Der foreligger en omfattende litteratur om dette emne, navnlig i Tyskland, og der findes også en bibliografi, nemlig H. Schünemann, *Stammbücher* (Schriftumsberichte zur Genealogie und zu ihren Nachbargebieten, 2:3, Neustadt a. d. Aisch 1965). Det vigtigste værk er Robert & Richard Keil, *Die deutschen Stammbücher des 16. bis 19. Jahrh.*, Berlin 1893. En af de nyeste oversigter, som dog kun omfatter stambøger fra Minden-Ravensberg, er Gertrud Angermann, *Stammbücher und Poesicalben als Spiegel ihrer Zeit*, Münster 1971. Åke Davidsson har offentliggjort udmærkede oversigter over stambøger i flere svenske biblioteker, nemlig i Lund Universitetsbibliotek (*Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, LV, 1968, s. 33-58), Stifts- og landsbiblioteket i Linköping (*Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala Årsbok* 13/1969, s. 14-45) og Universitetsbiblioteket i Göteborg (*Acta Bibliothecae Universitatis Gothoburgensis* XII, 1971). – (2) Sml. Vello Helk, Hr. Hans Pedersen Gentzmer i Tandslet. Om en alsisk præst og hans „stambog“ (*Kirkehistoriske Samlinger* 7: VI, s. 553-574). En anden stambog af samme type er Michael Christoffersens i *Thott* 552,8° med indførsler 1653-54. Sophie Brahes Regnskabsbog 1627-40 (udg. 1955 ved Henning Poulsen) indeholder to indførsler om udbetalinger til „stambogsejere“ (s. 114, 136). – (3) Sml. Vello Helk, *Dänische Romreisen von der Reformation bis zum Absolutismus 1536-1660* (*Analecta Romana Instituti Danici* VI, 1971) s. 114. – (4) *Museum Klevenfeldianum*, 1777, s. 249 nr. 196, s. 254 ff. nr. 22-32. – (5) *Catalogus manuscriptorum . . .* O. H. Møller . . ., Slesvig 1797, s. 75-82 (110 numre). – (6) *Bibliotheca . . .* C. F. Temler, 1781, s. 365-368. Sml. Louis Bobé i *Der deutsche Herold* XXIV, 1893, s. 5f. – (7) *Catalogi bibliothecæ Thottianæ . . .*, VII, 1795, s. 445, 527, 534f. – (8) *Bibliotheca Johannis Melchioris Krafft*, I, 1752, s. 296ff. *Bibliotheca Kalliana*, I, 1822, s. XLIII f. – (9) Carl S. Petersen, *Det kgl. Biblioteks Haandskriftsamling*, 1943, s. 44 ff. – (10) Beskrevet af Åke Davidsson i *Nord. tidskr. f. bok- o. biblioteksväsen*, LV, 1968, s. 39 ff.

(11) Vello Helk, Jesuiterelven Jacob Falster og hans stambog (*Personalhist. Tidsskr.* 15: I, 1966, s. 33-50). – (12) Den synes at være identisk med nr. 9 blandt O. H. Møllers stambøger. Som køber anføres i *Det kgl. Biblioteks eksemplar* af den trykte katalog „Petersen“, antagelig den samme der købte for *Det kgl. Bibliotek*. I øvrigt er der flere numre med tilføjelse af hans navn, som ikke findes i *Det kgl. Bibliotek* (nr. 36, 49, 51, 54). – (13) Beskrevet af A. Thiset i *Personalhist. Tidsskr.* 5: II, 1905, s. 8-35. – Det kan tilføjes, at den lærde islandske forfatter Arngrímur Jónsson (Arngrím Jonæ) offentliggjorde sin nu tabte stambog med indførsler 1588-1602 allerede i sin levetid, idet den blev trykt 1622 i hans bog „*Apotribe calumniæ*“ (sml. *Bibl.*

Arnagn. XI, 1952, s. 117-124). - (14) M. A. E. Nickson, Early Autograph Albums in the British Museum, London 1970. - (15) Sml. Nürnberger und Altdorfer Stammbücher. Ausstellungskatalog der Stadtbibliothek Nürnberg 35, 1963. - (16) Uddrag i Herold. Vierteljahrschrift f. Wappen-, Siegel- und Familienkunde 29, 1901, og 32, 1904. - (17) Det drejer sig hovedsagelig om den store Linel-samling med ca. 400 numre fra tiden før 1800 i Museum für Kunstgewerbe der Stadt Frankfurt a. M. (17^a) I den omfattende autografsamling, som den svenske læge og samler Erik Waller 1950 donerede Uppsala Universitetsbibliotek, findes mange løse stambogsblade, til dels med samme ejere, som forekommer i de nævnte fire bind i Kgl. Bibl. En del af disse blade med navngivne ejere er nu samlet i selvstændige håndskrifter. Fra det 16. årh. drejer det sig om følgende stambogsejere: Oswald Clem (Y. 37), Samuel Neuheuser (Y. 95), Lazarus Böckelius (Y. 118 k), Adam Venetus (Y. 145 k), Tobias Bruno, Joseph Eder, Balth. Krabath, Erasmus Kurzleb, Jac. Mendler, Leonh. Schwar, Martin Solfleisch og Joh. Springer. - (18) Mangler i Harald Mortensens oversigt over Tyge Brahes autografer i Cassiopeia XIV, 1953, s. 94-100. - (19) Ny kirkeh. Saml. I, 1857-59, s. 473. - (20) Kirkeh. Saml. 5: V, 1909-11, s. 247.

(21) M. Gouron, Matricule de l'université de médecine de Montpellier 1503-99, Paris 1957, s. 148. - (22) Personalhist. Tidsskr. 4: I, 1898, s. 128. - (23) Immatrikuleret 24.7.1568, Kirkeh. Saml. 5: V, 1909-11, s. 247. - (24) Sml. Danske Magazin 4: II, 1873, s. 370. - (25) Emil Marquard, Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914, 1952, s. 27, 50. - (26) H. Fr. Rørdam, Københavns Universitets Historie 1537-1621, I, 1869, s. 654. - (27) Beskrevet i Ny kirkeh. Saml. III, 1864-66, s. 548-666 (med udtog). - (28) Bjørn Kornerup, Biskop Hans Poulsen Resen, I, 1928, s. 80. - (29) S. Thormodsater, Danske i Wittenberg 1561-1600, NKS 2756,4^o, s. 38. (30) S. Stelling-Michaud, Le livre du Recteur 1559-1878, I, 1959, s. 110.

(31) Danske Magazin 4: II, 1873, s. 372. - (32) Undertiden identificeres han med den M.K., der omtrent tyve år senere var byfoged og byskriver i Helsingør, blev rådmænd og kgl. herold († 1620), se Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1872, s. 203; men i så fald må han have været temmelig højt oppe i årene, da han overtog de sidstnævnte hverv, og derfor er det næppe sandsynligt. - (33) NKS 2756,4^o, s. 35. - (34) Ny kirkeh. Saml. V, 1869-71, s. 401. - (35) Et udtog af hans stambog er offentliggjort i Ny kirkeh. Saml. III, 1864-66, s. 664. - (36) Resens stambog er indgående behandlet af Bjørn Kornerup i dennes ovenanførte biografi af R. - (37) Personalhist. Tidsskr. 7: III, 1918, s. 103. - (38) Kirkeh. Saml. 4: III, 1893-95, s. 784; Personalhist. Tidsskr. 10: III, 1936, s. 215. - (39) Personalhist. Tidsskr. 14: III, 1961, s. 153. - (40) NKS 2756,4^o, s. 55.

(41) Den samme har 27.5.1626 indskrevet sig i Haderslev i Nicolaus Köndigs stb., NKS 993,8^o, 92. - (42) Personalhist. Tidsskr. 14: III, 1961, s. 153. - (43) Præstehistoriske Saml. 10, 1934, s. 7. - (44) Om hans skæbne findes nærmere oplysninger i Conrad Schoppius' ligprædiken over ham ved hans begravelse i Heidelberg 1621. (45) Leonhard Fabers stb. i Stadtbibliothek Nürnberg, Nor. H. 1271, f. 153. - (46) Personalhist. Tidsskr. 10: III, 1936, s. 219. - (47) Th. O. Achelis, Matrikel der schleswigschen Studenten 1517-1864, 1967, nr. 833. - (48) H. V. Gregersen, Niels Heldvad, 1957, s. 77 ff., 134. - (49) Achelis, nr. 972. - (50) Achelis, nr. 983.

(51) Mangler hos Achelis. – (52) Sml. Cassiopeia XIV, 1953, s. 98. – (53) Brev fra J. Fr. Noodt til Hofman, Slesvig 16.10.1750, NKS 1289d, 2°. – (54) Cassiopeia XIV, 1953, s. 98. – (55) Stambogen beskrevet i Personalhist. Tidsskr. 7: III, 1918, s. 152f. Tyge Brahes indførsel publiceret i Cassiopeia XIV, 1953, s. 96f. – (56) Ejeren er muligvis identisk med „M. Martinus Bornholmus Danus“, der blev immatrikuleret i Helmstedt 1592, se Personalhist. Tidsskr. 10: III, 1936, s. 216. – (57) Solvejg Tunold i: Fund og Forskning XI, 1964, s. 73-88. – (58) E. Kroman, Eine adelige Liederhandschrift vom Hofe Friedrichs II (Acta Philol. Scandin. 6, 1931-32, s. 215-296). Også den såkaldte „Hjertebog“ (Thott 1510,4^o) indeholder enkelte daterede navneindførsler 1553-61, se Erik Kroman i Edda XXI, 1924, s. 197-206. – (59) Vor Fortid III, 1919, s. 371 ff. – (60) Vor Fortid III, 1919, s. 366.

(61) Sml. Heinrich Doege, Die Trachtenbücher des 16. Jahrh. (Beiträge zur Bücherkunde und Philologie. August Wilmanns zum 25. März 1903 gewidmet, Leipzig 1903, s. 429-444). – (62) Den eneste hidtil kendte danske stambog fra 1500-tallet med indførsler fra Italien er Jacob Falsters (se ovf. n. 11), og da han rejste som katolsk pilgrim, er udstyret tilsvarende beskedent. – (63) Katalog der Lipperheideschen Kostümbibliothek Berlin, Berlin 1965, Sign. Ja 2. – (64) Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Sign. Hist. lit. 47. – (65) Jahrbuch der Einbandkunst IV, Leipzig 1937, s. 78-88. (66) Hans Skierbeck byttede om på hovedfaktorerne og skrev 1590 i Joh. Jac. v. Warnstedts stb.: „Hvad skiøter jeg solen naar 》schiner“ (Bayer. Staatsbibliothek, München, Cod. Mon. Germ. 3294,8^o, f. 81). – (67) Den stærkeste scene forekommer i Joachim Mörlens stb., hvor Wolfgang Esbacher fra Coburg 1585 i Jena har ladet tegne et samleje, ledsaget af en malende, men dog moralsk beskrivelse.